

Ego Stigandus, sanctæ metropolis Ecclesiæ Cantuarie episcopus, confirmavi.

Ego Eldredus, archiepiscopus Eboracensis Ecclesiæ, consignavi.

Ego Wilielmus episcopus Londoniensis Ecclesiæ, ad omnia superscripta consentiens, subscripsi.

Ego Hermannus episcopus consensi et subscripsi.

Ego Wulsuvinus episcopus consensi et subscripsi.

Ego Walterus episcopus consensi et subscripsi.

Ego Leofricus episcopus consensi et subscripsi.

Ego Giro episcopus consensi et subscripsi.

Ego Wultanus episcopus consensi et subscripsi.

Ego Siwardus episcopus consensi et subscripsi. **B**

Ego Goduvicius episcopus consensi et subscripsi.

Ego Agelsius episcopus consensi et subscripsi.

Ego Eduvinus abbas consensi et subscripsi.

Ego Agelwius abbas consensi et subscripsi.

Ego Leofricus abbas consensi et subscripsi.

Ego Baldewinnus abbas consensi et subscripsi.

Ego Wulfuoldus abbas consensi et subscripsi.

Ego Edmundus abbas consensi et subscripsi.

Ego Reynbaldus regis cancell. relegi et sigillavi.

Ego Osbernus regis capellanus.

Ego Petrus regis capellanus

Ego Rodbertus capellanus.

Ego Haroldus dux.

Ego Eduvinus comes.

Ego Gud comes.

Ego Leoffewinus comes.

Ego Markerus comes.

Ego Esgarus minister.

Ego Condius minister.

Ego Radulphus minister.

Ego Rodbertus minister.

Ego Agelnodus minister.

Ego Wygodus minister.

Ego Adnothus minister.

Ego Wulfricus miles.

Ego Sywardus miles.

Ego Godricus miles.

Ego Colo miles.

Ego Wulsuwardus miles.

Omnes consentientes suscripsimus stabilita apud Westmonasterium, quinto Kal. Januarii, die sanctorum Innocentium, anno Dominicæ Incarnationis millesimo sexagesimo sexto, indictione tertia, anno regni Edwardi nobilissimi et clementissimi regis vigesimo quinto.

Ego Algeatus notarius, ad vicem Reynbaldi regie dignitatis cancellarii, hoc privilegium scripsi et subscripsi. In Dei nomine feliciter. Amen. **C**

ANNO MXXXVIII

SANCTUS STEPHANUS

HUNGARORUM REX PRIMUS.

SANCTI STEPHANI VITA

AUCTORE CARTHUITO AUT CARTHUITO EPISCOPO.

(Apud Bolland. *Acta sanctorum*, Septemb. t. I, die 2, p. 563, ex editione Cracoviensi, collata cum ms. Corsendoncano et editione Surii.)

ADMONITIO PRÆVIA.

1. Varia de hac S. Stephani Vita variorum sunt iudicia. Auctor nomen et dignitatem suam statim declarat in præfatione his verbis: « Domino suo Calamanno regi præcellentissimo Carthuitus episcopus, » etc. Verum non addit cuius civitatis fuerit episcopus, neque aliunde id certo constat; quod non mirabimur, modo consideremus paucos ex episcopis Hungariæ istius temporis nobis esse cognitos. Tempus scripturæ Vitæ colligitur ex rege Calamanno, aut Colomanno, ut alias vocatur; scriptam enim fuisse ad Colomannum S. Ladislai successorem, omnes olim existimarunt, atque istud satis certum puto, etiamsi nuper se opponere voluerit Godefredus Schwartzius scriptor heterodoxus, qui anno 1740 libellum edidit sub titulo: « Initia religionis Christianæ inter Hungaros Ecclesiæ Orientali asserta. »

Hic scriptor, cum gloriam conversæ Hungariæ Latinis ereptam vellet, omnem movit lapidem, ut verisimile faceret Hungaros primo ad fidem adductos esse a Græcis; cumque Vita S. Stephani regis cum illo asserto cohærere non posset, omnem auctoritatem prædictæ Vitæ ablatam voluit. Hac de causa contendit, Vitam scrius exaratam esse, idque ratiunculis quibusdam ostendere nititur. Singula ejus asserta excutiam diligenter.

2. De tempore Vitæ conscriptæ, et de rege ad quem scripta, Schwartzius, pag. 57, sic loquitur: « Tertio, quemadmodum nullius loci episcopum chartaceus noster Chartuitus se dicit, ita Colomanno regi legendam suam inscribens, insigni iterum hallucinatione, cui regi, auctor non producti, vel certe editor Surius monstrum utrinque aluit.

Colomannus enim Hungarorum rex, anno 1153 vita functus, intelligi nequit. Decrepitum siquidem in epistola ad regem scriptor se vocat; coævus hinc Ladislao fuisse, cuius auspiciis anno 1084, vel præcedente, Stephani regis corpus elevatum colendumque publice fuit expositum. Si coævus erat, absurde de Ladislao ad Colomannum, successorem illius proximum, scripsit: *Ladislau rex, qui tunc ad reipublicæ gubernacula sedebat*: absurdiusque multo de rehus sua ætate gestis dixisset: *Lapidum aceruos effecerunt, qui postea longo illic tempore permanserunt*; paucisque interjectis: *Mira quidem res et nostris temporibus stupenda*. Denique quam hodie Transilvaniam vocamus, veteribus Hungaricæ, etiam in Latinis scripturis, dicebatur *Erdely*, Andree II temporibus *Ultrasilvania*, Bela demum IV regnante, *Transilvania*. Sed legendarius noster *Transilvaniam* jam vocat. Quarto, si recentioris ætatis scriptor noster est, quod Timon agnoscit, pluraque id pronuntiata indicare fatetur, atque adeo si Colomannus, non ille antiquior Hungaricæ, sed Haliciæ rex, Belæ VI germanus, est intelligendus, cui legenda nostra inscripta sit, plus quam duobus sæculis ab ætate S. Stephani distabat. Hactenus ille de tempore conscriptæ Vitæ.

3. Verum rationes suas exposuit Schwartzius stylo longe acerbiori quam solidiori, pluraque peccat contra rectam rationem in oppugnando Carthuitio, quam hic videatur peccasse in scribenda Vita. Vidit ille hallucinationes, monstra, absurda, ubi nihil hallucinationis, nihil monstri, nihil absurdi. Episcopum se nominat Carthuitius, nec addit cuius civitatis; regem vocat Colomannum, nec adjungit cuius regni; si id est hallucinari, aut monstra producere iudice Schwartzio, rectius ut iudicare disceat, legat scriptores præstantissimos, antiquos et neotericos, et cum invenerit id ipsum a plurimis factitatum, errorem modestius corrigat. Nos iterum expendamus an alia sint meliora. Intelligi non potest Colomannus S. Ladislai successor, si critico nostro credimus, quia sic decrepitis Carthuitius debuisset coævus esse Ladislao. Coævum fuisse Ladislao Carthuitium prorsus existimamus. Supponamus etiam eundem adfuisse corporis elevationi sub Ladislao factæ, quod est incertum, quid inde orietur mali? An auctor non nisi absurde scribere potuit, *Ladislau rex, qui tunc ad reipublicæ gubernacula sedebat*, quia Ladislao convixerat? Id sane mihi minime apparet. Quin potius iudicium illius requiro qui id male additum existimat; neque enim soli Colomanno scribebat Carthuitius, sed posteris etiam, qui Vitam erant lecturi, quique non omnes scituri erant, Ladislau eo tempore regnas e. Nihil plus piaculi in verbis illis, quæ absurdis scripta vult Schwartzius: *Lapidum aceruos effecerunt, qui postea longo illic tempore permanserunt*. Cur, obsecro, istud recte scribere non poterat Carthuitius viginti annis post rem peractam? An lapides ibi non manserunt longo tempore, si vel solo decennio permanserint?

4. Nihil rursus absurdi est in verbis Carthuitii, quæ subjungit: *Mira quidem res, et nostris temporibus stupenda*. Poterat id apte scribere Carthuitius, etiamsi Vitam scripsisset eodem die quo miraculum fuerat peractum. Equidem non incepte me dicturum existimo, si iisdem fere vocibus Schwartzio respondero: *Mira quidem res, et nostris temporibus stupenda*, virum, qui eruditus videri desiderat, sperare potuisse se huiusmodi ratiunculis persuasurum orbi erudito, Vitam S. Stephani serius esse conscriptam, quam hactenus passim fuit creditum. Quin imo posteriora illa Carthuitii verba insinuant miraculum mortui resuscitati de quo illa pronuntiat ipsius tempore contigisse. Accipe verba ex Vita num. 37: « Mira quidem res et nostris stupenda temporibus; non prius orare mulier destitit quam filium, quem defunctum collocaverat (apud reipublicam sancti,) viventem accepit. » Non opponit auctor

A tempus quo scribebat tempori quo factum erat miraculum, sed tempus suum tempori primævæ Ecclesiæ, quo minus rara erat mortuorum resuscitatio; atque rem esse cum per se miram, tum etiam plane stupendam, quod contigisset suo tempore, quo mortuorum resuscitatio erat rarissima. Insinuat igitur Carthuitius miraculum istud quod factum est post corpus elevatum sub Ladislao, suo tempore contigisse, adeoque ex his verbis recte colligitur, Vitam esse scriptam ad Colomannum Ladislai successorem.

5. Quod demum objicit Schwartzius de Transilvania, quæ veteribus *Erdely* dicebatur, etiam apud scriptores Latinos, quæque aliquando *Ultrasilvania* legitur nominata; id solum proferri debuerat, cum saltem speciem aliquam difficultatis habeat, licet difficultas revera non sit magna. In Vita, n. 22, sic legitur: « Veredarium quemdam infra diem et noctem ad Albam Transilvaniam præcepit festinare. » Verum Surius ubique dictionem inmutans, edidit, ad Albam *Transilvania*, atque illa mutatione occasionem dedit objectioni. Nam scriptor revera *Transilvaniam* non vocavit; sed *Albam* cognominavit *Transilvaniam* ad distinctionem alterius, videlicet *Allæ regalis*. Itaque, si nomen *Transilvaniæ* nondum usitatum erat tempore Colomanni, Carthuitius Albam Juliam cognominare potuit *Transilvaniam*, quia sita erat trans silvas, quæ ipsi tandem provinciæ nomen dederunt. Deinde, si scriptor *Transilvaniam* revera nominasset, sicuti male edidit Surius, ex hac voce colligi non posset ipsius ætas posterior; nam provincia illa, quæ *Erdely* etiamnum vernacule dicitur, ab aliis scriptoribus Latinis cæpta est dici *Transilvania*, ab aliis *Ultrasilvania*. Nomen deductum est a densis silvis quibus cingitur. Quis modo, nisi temere, definiat a quo scriptore primo usurpatum fuerit nomen *Transilvania*? Aliquis certo primus fuit. Cur igitur non æque Carthuitius, ac alius quislibet, primum uti potuisset ea voce, si omnino usus fuisset?

6. Porro sicut allatæ rationes non probant juniorem esse Carthuitium, sic aliæ prorsus persuadent eundem scripsisse ad Colomannum Hungaricæ regem. Primam rationem jam deli n. 4. Alteram desumo ex verbis Sarii a Schwartzio item adductis, « rex Ladislau, qui tunc ad reipublicæ gubernacula sedebat, » pro quibus legitur in ms., « rex Ladislau, qui tunc reipublicam administrabat, » etc. Addidisset haud dubie *Hungarorum*, aut quid simile, si scripsisset ad alium regem quam Hungarorum. Verum quia episcopus erat Hungaricæ et ad regem Hungaricæ scribebat, *reipublicam* solum vocat, intelligens Hungaricam. At sic apte loqui non poterat ad Colomannum Haliciæ regem, qui Hungaricam reipublicam non administrabat. Præterea Colomannus ille, seu dux, seu rex, Haliciensis in Russia Nigra, paucis solum annis pacifice regnavit, ita ut verisimile non sit Vitam ad eum fuisse conscriptam, præsertim cum multa contineat quæ inveniunt scriptam esse in Hungaria; nihil vero habeat ex quo colligi possit compositam esse post Colomannum Hungaricæ regem; nullam enim memorat personam, quæ vixit post Colomannum; nullum enarrat factum, quod contigit post ipsum. Verum elevationem corporis sub Ladislao factam, patrataque eo tempore miracula, sic refert cum adjunctis variis, ut inde colligi possit, vel rei gestæ præsentem fuisse, vel certe eo tempore vixisse scriptorem. Jam vero Vitam hanc esse scriptam ante Colomanni Haliciæ regis tempora, alio argumento sic ostendo. Colomannus Andree II Hungaricæ regis filius, ac deinde Haliciæ rex, necdum natus erat ineunte sæculo xiii. Ad hunc igitur scribere non potuit Carthuitius, nisi multis annis post canonizationem S. Ladislai, quæ facta est anno 1192, secundum antiquæ Vitæ auctorem, vel anno 1198, si exactus sit calculus Bonfinii: videri hæc possunt tomo V Julii, pag. 319. Verumtanen Carthuitius,

n. 33, præclaro quidem elogio ornat Ladislaum; at sanctum non vocat, nec ullo modo ei attribuit aliquid quo insinuat eo tempore fuisse canonizatum, aut cultum ut sanctum. Præterea, S. Henricus imperator solemnini canonizatione sanctis ascriptus erat ante medium sæculi XII, ut apud nos ostensum est tom. III Julii, pag. 715 et 716, nec tamen Henricum sanctitatis titulo laudavit Carthuius num. 43, sed solum pietatis. At nec Ladislaum, nec Henricum nominasset auctor sine mentione sanctitatis, si post canonizationem eorum scripsisset, cum sanctitatem aliorum omnium qui ante Colomannum Hungariæ regem eo donati erant titulo, non reliquerit indicatam, ubi de illis meminit, nam aut sanctos vocat, aut beatos, aut quadam circumlocutione sanctitatem indicat. Manifestum igitur id est indicium, Carthuium scripsisse diu ante Colomannum Haliciæ regem, nec alium querendum esse Colomannum, cui Vita fuerit inscripta, quam Colomannum Hungariæ regem et S. Ladislai successorem.

7. Ex dictis statui debet epocha Vitæ conscriptæ sub initium sæculi XII, cum Colomannus regnum adeptus sit anno 1095; obierit autem anno 1114, si credimus chronotaxi Joannis de Thwrocz, quam hic excutere non est necesse. Decrepitum se dicit auctor in epistola ad regem, ita ut jam natus esse potuerit anno 1038, quo obiit S. Stephanus. Suppar igitur fuit sancto, et multa potuisset dicere de gestis ipsius ex iis qui fuerant præsentis, si juvenis conscribendam suscepisset hanc Vitam. Joannes Thwroczius mox laudatus in Chronica Hungarorum cap. 27, verisimiliter Vitam hanc laudat hisce verbis: « Geycha vero divino præmonitus oraculo, anno Dominicæ Incarnationis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in Legenda sancti Stephani regis scriptum est, genuit sanctum Stephanum regem. » Ranzanus ejusdem meminit, multaque ex ea refert in epitome rerum Hungaricarum indice 8. Verum Schwartzius, pag. 59 aliam Vitam designatam a Thwroczio dicit, quia « Legenda Chartui-

tiana nativitatis annum nullum designat. » Respondeo Vitam citari a Thwroczio non pro anno natali, quem ipse addidit, et quidem minus recte; sed solum pro patris nomine, et divino oraculo, quo prænotatum dicit ex Vita Carthuiiana. Monet eorundem scriptor ille se non omnia scripturam quæ de Stephano et Emerico ejus filio in Vita eorum relata sunt. Verum, « Nos ea, inquit, quæ ab aliis scriptoribus prætermissa sunt, breviter ac summam accipere intendimus. »

8. Porro, quamvis de ætate Carthuii non videatur dubitandum, Vita tamen S. Stephani ab eo scripta non caret erroribus, seu nævis aliquot, quæ hi a Surio editore aucti sunt, dum Gisela sancti conjux apud ipsum *filia* vocatur Henrici imperatoris, cujus filia non fuit, sed soror, sicuti revera nominatur in ms. et in editione vetustiore. Error item est in anno emortuali, qui tam in ms. quam apud Surium, dicitur 1034, sed hic etiam error facile irreperere potuit vitio transcribentium, qui non raro numeros corrumpunt. Erratum quoque videtur in nomine ducis Poloniæ, quem narrat coronam regiam petiisse a pontifice. Verum errores isti duo posteriores (nam primus certo ejus error non est) tales sunt, ut auctoritatem Actorum non multum minuunt, præsertim cum multa in iis relata ex scriptoribus synchronis confirmantur, et alia non parva ex iisdem fiant verisimilia. Hinc mihi non displicet judicium Bailleti de hisce Actis, nam in Tabula critica ad 2 Septembris Gallice habet quæ reddo Latine: « Vita ejus conscripta per episcopum Baggarum, nomine Carthuium, et dedicata regi Colomanno, non est immunis ab erroribus. Alunde tamen satis auctoritatis habet, licet auctor abfuerit a tempore sancti. » Recte cætera. At quod ait abfuisse a tempore sancti nimiam insinuat distantiam, cum tantum sexaginta aut septuaginta annis post mortem ipsius scripserit. Idem fere fuit aliorum scriptorum judicium de auctoritate hujus Vitæ, et merito.

INCIPIT VITA.

PRÆFATIO.

1. Domino suo CALAMANNO (1) regi præcellentissimo CARTHUIUS episcopus, officium spirituale per misericordiam Dei consecutus, post istius vitæ terminum felix illud euge sempiternum. Incepturus opus, domine mi, rex inclyte, quod mihi vestro regali præcepto, de bona vita regis Stephani potentialiter injunxistis, diu rebellem ingenioli mei perpressus sum inscitiam, ob hoc præsertim quod Priscianus (2) auctor grammaticæ medullitus mihi notus olim, longe digressus faciem suam, quas; caligine quadam circumfluam, mihi decrepito jam

facit obscurissimam. Verumtamen parte ex alia, dum, vestræ dignitatis intuitus reverentiam, incerta gravaret meditatione, tandem omnium virtutum lux et gemma dubietatem anxie mentis devoti obedientia, cujus forti præsidio deficere in me videns vires, inchoandi operis recepit fiducia (3). Sed quoniam sæpe fiducialiter acta res invidiæ fontem generat, precor flexis genibus vestræ triumphalis excellentiæ sublimitatem, ut manibus regalis dedicationis hoc suscipiatis opusculum, ne male sonantium positio dictionum, vel confusi ordinis enonantitas, vestrum, cum legeritis, offendat oculum. (Quod

(1) Calamanno, apud Surium Colomanno, uti nomen ipsius hoc tempore solet exprimi. Hungaricum nomen Kalman initio expressum fuisse Calamannus, admodum verisimile est. At postea usurpatum est nomen Colomannus, aut Colomanus, quod jam olim erat usitatum apud Latinos. Colomannus fuit Hungariæ rex, et successor S. Ladislai. Hoc ipsum, quod nomen regis Calamannus scribitur, signum est vetustatis, cum posteriores scripserint Colomannus.

(2) Priscianum numerari inter præcipuos gram-

maticos, passim norunt eruditi. Significat illa ælogia Carthuius leges grammaticales sibi olim quidem notas fuisse, sed per ætatem paulatim oblivioni datas. Attamen pro tempore quo florabat hic auctor, mediocriter Latine scripsit: sed menda quadam hinc inde irreperunt manuscripto, maxime sub finem.

(3) Cum phrasid non sit omnino perfecta, inspicor auctorem scripsisse, *receptio* vel *recipi* *faciam*.

si aliquid indignum occurreret offendiculum, malo A
codicem ut ignis comminuat incendium quam, ut
livor ad plenum perveniat oculum. Igitur, quia boni
quidquid est ex Conditoris misericordia manat, ex
ipsius dono sermo ceptus talia personat (4).

CAPUT PRIMUM.

Sancti pater, natales visionibus praevis illustrati, bapt smus, regni initia et cura religionis propagandæ, victoria de rebellibus, et hinc monasterium S. Maritini ex voto fundatum.

2. *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum (Jac. 1, 17).* Hujus Patris datum optimum, et donum perfectum in omnes large proveniens, quia nullum spernit, sed omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis pervenire (I Tim. 11, 4), ad Hungaros usque, quos Christianorum flagellum (5) quondam fuisse constat, diffusum est. Quod qualiter et quando factum sit, styli officio memoriae commendare congruum duximus. Ea siquidem tempestate qua gens præfata Dei Ecclesiam depopulabatur, erat in ea princeps quidam, quartus ab illo, qui ingressione Hungarorum in Pannonia dux primitus fuit, (nomen Geysa (6),) severus quidem et crudelis, veluti potentialiter agens, in suos, misericors autem et liberalis in alios, et præcipue Christianos, ritu paganismo licet adhuc quidem obvolutus; tamen appropinquante spiritualis fulgore charismatis, cum omnibus circumquaque positarum provinciarum vicinis de pace cœpit attente tractare, ut jam in illo posset agnosci, cujus filius desideraret fieri, secundum dictum Salvatoris nostri, dicentis in Evangelio: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur (Math. v, 9).* Statuit insuper præceptum cunctis Christianis, ducatum suum intrare volentibus, hospitalitatis et securitatis gratiam exhiberi (7). Clericis et monachis potestatem concessit suam præ-

(4) Præfatio aut dedicatio hæc ommissa est in ms. Corsendoncano. Surius eam expressit, mutato stylo, eademque libertate, qua dictionem totius Vitæ immutavit. Accipe, studiosè lector, præfationem Surianam pro specimine totius Vitæ immutatæ: « Dominus suo Colomanno, regi excellentissimo, Chartivitius episcopus, spirituale ministerium Dei beniguitate adeptus post hujus vitæ terminum, illud euge precatur sempiternum. Aggredior nunc opus, serenissime rex, jussu tuo mihi demandatum, a quo hactenus ingeniosi mei imperitia abhorruit, ob id præsertim quod Priscianus grammaticus, mihi olim sal bene perspectus et cognitus, procul a me digressus, jam decrepito mihi, tanquam caligine qualem septus, faciem exhibet obscurissimam. Sed cum alia ex parte dignitatis tuæ attenderem auctoritatem, vixit tandem anxie mentis dubitationem omnem, virtutum omnium lux et gemma, obedientia, cujus forti præsidio fretus, tametsi mihi vires cernerem haudquaquam suppetere, operis inchoandi fiduciam concepi. Cum sint autem plerumque invidiæ obnoxia, quæ bona animi fiducia geruntur, supplex oro regiam sublimitatem tuam, ut opusculi hujus suscipere ne gravetur patrocinium, nec offendantur parum commoda dictione, aut ordinis et rerum gestarum confusione. Quod si occurrat quidpiam quod scdam habeat offensionem, malim codicem ignibus abstumi quam livoris materiam enigmæ of-

sentiam adeundi, quibus voluntarium libenter aditum præbens orthodoxæ fidei semen, pectoris in horto satum, delectabatur germen emitte.

3. Quid plura? Adest tempus cœlitus dispositum: credidit ipse cum familiaribus suis, et baptizatus est, et omnes ditioni suæ subditos se pollicens Christiano nomine mancipaturum. Cumque nimirum esset sollicitus de rebellibus demandis, et ritibus sacrilegis destruendis, et episcopatibus secundum æstimationem suam, ad profectum Ecclesiæ sanctæ statuendis, mirabili visione (8) nocte consolatus est eum Dominus. Fecit astare sibi juvenem delectabilem aspectu, qui dixit ei: Pax tibi, Christi electe; jubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas. De te filius nasciturus egredietur, cui hæc omnia disponenda divina providentiæ consilio commendabit Dominus. Hic erit unus ex regibus electis a Domino, corona vitæ sæcularis commutaturus æternam. Verumtamen virum spirituali legatione tibi transmittendum, honorificabiliter suscipito, susceptum venerabiliter habeto, exhortationibus ejus non fictum cordis fidelis assensum præbeto. Expergefactus princeps visione stupidus, prius secum, post cum Christi fidelibus et suis pertractans, Deo gratias pavimento manibus expansis, adhærens, humiliter egit, se principatumque suum cum filio nascituro custodiæ illius qui non dormit neque dormitat (Psal. cxx, 4) lacrymis fuis commendavit.

4. Dum miratur ergo de viro divinitus prædicto, nuntiatur ei beatum Adalbertum, Bohemiensis Ecclesiæ pontificem, ad se venturum esse propter conversionem ipsius et fidei non fictæ profectum, Domino Deo laudis hostiam oblaturum. Oritur lætitia novis Christi militibus inenarrabilis: dux obviam tironi Christi (9) cum fidelibus quibusque procedit,

ferri. Et quia bona omnia ad nos ex divina misericordia proficiscuntur, ipsius munere sic libet opusculum præsens auspicari. Vides hic, lector, sic immutatam dictionem, ut idem ulique sit sensus. Idem passim in Vita factum; nec opus est illas mutationes verborum notare deinceps, nisi simul mutata sit sententia. Solas igitur mutationes sententiarum inferius assignabo, ex ms. vero ipsas vocum mutationes diligenter observabo, nisi sint menda clarissima, uti varia occurrunt circa finem Vitæ.

(5) Uti Attila vocari voluit *flagellum Dei*, ita Hungari revera fuerunt flagellum Christianorum, quemadmodum satis colligi potest ex dictis in Commentario num. 52.

(6) In ms. *nomine Geysa*. Porro de ingressione Hungarorum in Pannoniam, seu in hodiernam Hungariam, primisque eorum ducibus, egi in Commentario § 5. De Geysa vero plura § 7 et sequentibus.

(7) Vox *exhiberi* non est in ms., nec est omnino necessaria. Præceptum hoc Geysæ verosimiliter datum esse tempore Ottonis I, post pacem cum eo initam, et circa annum 972, dixi ibidem n. 80.

(8) Non esse, cur hanc visionem commode intellectam pro fictitia necessario habeamus, ostendi in Comm. § 10.

honorabiliter eum suscipit, et ut per *visum* ^{monitus} *A* (15) vero oppido nativitatis exordium habuit, et est, modis omnibus obedientiæ filium *se fore* monstravit. Igitur, jubente principe, *sit ubique* congregatio indomitæ [gentis (10)] et per sanctum episcopum fuit (11), et per suas exhortationes continue convertuntur et baptizantur alumni patriæ, statuuntur in multis locis ecclesiæ; lux quippe, quæ illuminat omnem hominem, tenebris expulsis, in Hungaria cœpit enitere, et impleta sunt in ea verba prophetiæ dicentis: *Gentium populus, qui ambulat (12) in tenebris, vidit lucem magnam (Isa. ix, 2)*. Lux lucis invisibilis Christus est, quem tunc gentes videre meruerunt, quando revocatæ de tenebris, ipsum verum Deum et hominem esse verum perfecte crediderunt (13). Nec hoc silentio prætereundum est quod, ut omnis ambiguitas tolleretur de medio, ne forte prædictæ visionis solius viri parum videretur inesse fidei, uxorem ejus, jam appropinquantem partui, tali voluit visione divina gratia consolari. Apparuit namque illi beatus levita et protomartyr Stephanus, levitici habitus ornatus insignibus, qui eam alloqui taliter cœpit: Confide in Domino, mulier, et certa esto quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum, meumque nomen illi reponas (14). Cui cum admirans mulier responderet: Quis es, domine, vel quo nomine nuncuparis? Ego sum, inquit, Stephanus protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium pertuli. Quo dicto, disparuit.

5. Nascitur iterea prædictus a Domino filius *C* principi, quem, secundum prophetam, antequam in utero conciperetur, Dominus novit; et cui, antequam nasceretur, per protomartyrem suum nomen indidit. Hunc Deo dilectus Adalbertus episcopus christiani baptismate secundum credulitatis suæ veritatem intinxit. Nomen sibi impositum est Stephanus, quod alienum a consilio Dei fuisse non credimus. *Stephanus* quippe Græcè *corona* sonat Latine. Ipsum quidem et in hoc sæculo coronare Deus voluit ad regni potentiam, et in futuro corona beatitudinis semper manentis redimere decrevit, ad percipiendam vitæ jugis insufficientem gloriam. Strigoniensi

roni Christi; nam Adalbertus minus proprie vocatur *tiro Christi*, cum esset episcopus.

(10) Vox *gentis* deerat in editione, atque ideo un- *D* cis inclusam addidi ex ms.

(11) Phrasis est mendosa in editione æque ac in ms. Surius habet: *Per sanctum episcopum sunt conciones*; atque ita legendum putem

(12) Surius *ambulabat*, ut revera habetur Isaïæ ix.

(13) Cœptam esse Hungarorum conversionem ante adventum Adalberti, jam insinuavit auctor num. 3, et nos ostendimus in Commentario § 7. Attamen imperfecta fuit prima illa conversio, et ne per Adalbertum quidem satis perfecte conversi sunt Hungari, ut dictum § 10.

(14) Ne hanc quidem visionem incredibilem esse, sed aliunde potius firmari, ostendi contra criminationes Schwartzii in Commentario § 10.

(15) Strigonium, vulgo *Gran*, urbs est archiepiscopali dignitate a S. Stephano deinde ornata, eaque etiamnum gaudet. Sita est ad Danubium et satis nota.

(15) vero oppido nativitatis exordium habuit, et puer (16) adhuc scientia grammaticæ artis ad plebem imbutus est. Crevit infans, diligenti nutritus eductu; qui, transacta pueritia, postquam gradum adolescentiæ primum ascendit, et, convocatis pater suus Hungariæ primatibus, cum ordine sequenti (17), per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum populo præfecit, et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.

6. Post hæc plenus dierum anno Dominicæ incarnationis nongentesimo nonagesimo septimo (18) sæculi nequam ærumnas cœlesti mutavit gaudio. Et eodem anno beatus episcopus Adalbertus, causa prædicandi verbum Dei, Prussiam ingressus, ibi palma martyrii coronatus est. Post obitum vero patris Stephanus, adhuc adolescens, favore principum et plebis in patris solium laudabiliter profectus [i. e. actus], et ardentiori animo cœpit veritatis propagator existere, quia, quamvis adolescentiæ annis floreret, non tamen cor in ore, sed os in corde habebat. Scripturarum divinarum, quibus apprime flagrabat, non immemor, iudicium et justitiam in oculis proponebat, et juxta illud Salomonis: *Audiens sapientiam sapientior erit, et intelligens gubernacula possidebit* (Prov. i, 5). In omnibus itaque mandatis Dei fidelis dispensator existens, apud se cœpit meditari qualiter subjectum sibi populum unius Dei cultui manciparet. Sed quia perpe- *D* id absque vicinarum gentium consideratione (19) minime fieri posse, pacem cum exterarum provinciarum populis habens (20), et fideliter institutam roboravit fidem, ut eo securius, quod in mente tractabat, et in novella plantatione Christianitatis expellere sufficeret. Sed adversarius totius hereticitatis, invidiæ p'enus et malitiæ, diabolus, ut sancti Christi tironis propositum turbaret, intestina bella contra eum commovit, quoniam ejus instinctu plebs gentilis, Christianæ fidei jugo colla submittere renuens, cum principibus suis a dominio (21) ipsius se subtrahere moliebantur.

7. Cœperunt enim urbes ejus desolare, præda

(16) Mirandum quidem videtur, tantam linguæ Latine curam eo tempore fuisse principi Hungarorum; nec tamen dubitandum, quin Stephanus Latino sermone puer sit imbutus, cum multa filio suo præcepta, multaque diplomata Latine dederit.

(17) Surius: « Pater ejus convocavit Hungariæ proceres, et reliquos ordines. » Unum cum primatibus ordinem convocatum ait biographus, plures perperam proceribus adjunxit Surius.

(18) De hoc anno emortuali Geysæ, vii et S. Adalberti, consentiunt scriptores. De morte ultimisque gestis Geysæ plura sunt dicta § 12. Stephanum tunc fuisse tredecim circiter aut quatuordecim annorum, dictum est num. 122.

(19) Surius habet, *confederatione*, quo sensu actor intelligendus.

(20) Surius, *pacem fecit*, aberrans a mente Carthuthii, opinor; nam existimo hunc tantum voluisse, Stephanum roborasse pacem a patre cum vicinis initam.

(21) In editione, quam alias sequor, legitur *diri-*

vastare, possessiones deprædari, servos cædere, et, ut cætera sileam, ipsi insultare. Cumque declinare de via sua perversa nollent, nec furor eorum satiretur, dux ipse confidens de æterna virtute ad superandam hostium rabiem cum multitudine exercitus sui sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini sanctique martyris Georgii processit. Illis forte diebus urbem, quæ vulgo Vesprini nuncupatur, obsederunt, et hæc ad convicia ejus commoventes, scilicet, ut ibi [forte ubi] ducalis accessus conversatio habebatur, et ibi considerent quo facilius ingressus ad alia præsidia occupanda inveniretur. Ipse vero, divina præeunte clementia, adversus eos consurrexit, et hic in fide, illi vero tantum in armis confidentes, utrinque decertaverunt. Tandem hostibus victis, et ex parte cæsis et ex parte captis et alligatis, dux victor cum suis victoriae dona reportavit. Quapropter de possessionibus eorum, tam in agris quam in villis, sapienter dijudicavit, non sicut quondam Saul, qui devicto Amalech de spoliis ejus, domino prohibente, meliora elegerat; sed, quoniam Pannonia beati pontificis Martini nativitate gloriatur, cujus etiam patrocinantibus meritis Vir Christo fidelis, ut jam dictum est, de hostibus victoriam deportaverat, nihil de rebus eorum ad opus sui reservans, merito cum theophilis consilio (22), juxta fundum sancti præsulis in loco, qui Sacer Modus (23) dicitur, ubi sanctus Martinus, dum adhuc in Pannonia degeret, orationis sibi locum assignaverat, in titulo ipsius monasterium construere cœpit, possessionibus et redditibus cunctos sufficienter ditavit, et ipsius suffragio simile fecit episcopis, constituens ex omnibus eorum facultatibus tam strictas decimas dari ut si cui decem liberos habere contingeret, decimam prolem Sancti Martini cœnobio daret.

CAPUT II.

Cura promovendæ religionis, et multorum accessus in Hungariam, constructum monasterium, erecti episcopatus, missus Romam legatus qui coronam regiam multaque privilegia a pontifice obtinet, nuptiæ cum Gisela ac pia utriusque opera.

8. Devictis ergo hostibus, Christi miles gaudio

no. At cum clarum sit mendum, ex ms. vocem *dominio* substitui.

(22) Surius, « ex Dei amantium consilio. » Auctor fortasse scripsit, *inito cum theophilis*, id est Deum amantibus, *consilio*.

(23) *Sacer Modus* etiam est in ms., at rectius apud Surius *Sacer Mons*; nam ita vocatur monasterium S. Martini ibi fundatum, de quo fuse egi in Comm. § 15, ubi videbit lector monasterium istud jam cœptum construi ante hanc victoriam.

(24) De gestis hujus Bonifacii martyris plura apud alios scriptores non invenio, quam hic leguntur; nam breviter de eo Bonfinius pag. 174. Incipit mortem ipsius refert ad annum 1007, ac triennio ante missum ait a rege in inferiorem Hungariam; utrumque tempus ex sola, opinor, conjectura determinans. Addit: « De hoc Bonifacio nihil se offert in martyrologiis, et aliis historiis ecclesiasticis, unde ipsum sibi vindicare sola queat Hungaria. » Deinde, inquit, an fortasse idem non sit cum S. Bonifacio

A spirituali [in ms. speciali] repletus, totius ingenii consilium evangelici decrevit seminis fore receptaculum, eleemosynis et orationibus vacans, frequenter pavimento sanctæ domus adhærens, lacrymis effusus perfectionem propositi sui Deo comisit, volenti ut, qui sine ipso nihil agere valeret, opitulante dispositionis ipsius expletione, bonum quod cogitaverat cum inceptione virtutum ad finem perducere posset. Ad hoc ergo incipiendum et consummandum, quoniam fidelium Christi consultum habebat necessarium, nuntiis et litteris in omnes partes suum divulgavit desiderium. Inde multi presbyteri et clerici, Spiritus Paraclæti compuncti visitatione, relictis sedibus propriis, elegerunt pro Domino peregrinari. Abbates et monachi, nil proprium habere cupientes, sub tam religiosi principis moderamine regulariter vivere deliberaverunt. Inter quos vitæ regularis Pater Astricus cum suis discipulis advenit, quorum unus, nomine Bonifacius (24), in loco Patris abbas deinde constitutus, dum a beato rege causa prædicationis in inferiores Hungariæ partes esset missus, in verticem percussus gladio, licet postea superviveret, non est privatus martyrio. Venerunt et alii duo de terra Poloniensi (25), eremiticam vitam causa contemplationis eligentes, quorum unus, Andreas nomine, per confessionis meritum angelicis choris est associatus, testibus miraculorum signis per ipsum a Domino factis; alter Benedictus pro Christo sanguine fuso misericorditer laureatus.

9. Astricus abbas cum suis novissime susceptus, ad radicem Montis Ferrei cœnobium sub titulo sancti Patris Benedicti construxit, et ibi usque hodie congregatio monasterialis disciplina regulari pollens, temporalium sustentatione copiarum ex donativis sancti ducis superabundans, non est alicujus agens, nisi ut suos et aliorum pedes secundum Evangelium quotidianis precibus et lacrymis laveat. Cum his Dei servus princeps Christianissimus, aliquando comiter cum omnibus, aliquando singillatim cum unoquoque eorum, colloquium habens, in tam divinis conspectibus se probabilem reddidit ut

martyre, S. Romualdi discipulo, qui in Martyrologio Romano habetur die 19 Junii, aitque sine dubio diversum esse; quod satis videtur certum, cum alter episcopus esset, et coronatus sit in Russia; hic vero abbas et in Hungaria occisus. Hic tamen cum illo confunditur in libello, anno 1692 Tyrnaviæ edito, cui titulus: « Hungariæ sanctitatis indicia: » ibi enim, pag. 127, textitur breve elogium Bonifacii abbatis S. Martini, qui in adjecta icone dicitur « a Prussis occisus circa annum 1007, » sed sine verisimilitudine.

(25) In ms., *Poloniæ*. Bonfinius, pag. 174, de hisce scribit sequentia: « Item ex ea Dalmatiæ parte, quam Polianam dicunt, (advenerunt) eremitæ duo; quorum alter Andreas, Benedictus alter dicitur est. Andreas vitæ sanctitate miracula edidit. Benedictus, cum pro Christo sanguinem effuderit, inter divos martyres annumeratus. » Ita Bonfinii Historia, si mendum non irrepperit. At cum constet sanctos illos Polonos fuisse, non Dalmatas, suspicor Bonfinium scripsisse « ex ea Sarmatiæ parte, quam Po-

omnes militiae suae comites ad veri Dei culturam converteret. Quos vero alienae sectatores viae reperit, nimis terroribusque subjugavit, ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituens, jugum et legem disciplinae suppositis (26) cervicibus adhibuit, omnesque immunditias malorum prorsus destruxit.

10. Post haec provincias in decem partitus episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram caeterarum fore constituit. Cognoscens vero prudens dux praedicti Astrici religionem, pontificalis ipsum dignitatis infula decoravit, electione canonica sublimavit, et ei Colocensis episcopatus dignitatem (27) contulit. Quarto post patris obitum anno (28), divina commovente clementia, eundem Astricum praesulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri principis apostolorum postularet quod [in ms. qui] novellae Christianitati exortae in partibus Pannoniae largam benedictionem porrigeret, Strigoniensem ecclesiam in metropolim suae subscriptionis auctoritate sanciret, et reliquos episcopatus sua benedictione muniret, regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut, eo fultus honore, caepa per Dei gratiam posset solidius stabilire.

11. Eodem forte tempore Myscha Polonorum dux Christianam amplexus fidem cum suis, missis ad Romanae sedis antistitem nuntiis, apostolica fuleiri benedictione ac regio postulaverat diademate redi-

loniam dicunt. Plura de Ss. Andrea (alias Zoerardo, qui et Andreas Suirardus in Officio Polonico dictus legitur) et Benedicto videri possunt apud nos tom. IV Julii a pag. 326, ubi eorum gesta diligenter examinata sunt, Vitaque edita.

(26) In ms. mendose *suprapositis*. Regem fortissime egisse contra adversantes legi Christianae, intelligitur ex Gestis in bello Transilvanico et legibus infra dandis.

(27) In ms. hic legitur, verosimiliter mendose, licet phrasid utcumque possit intelligi: « Et ei Colocem secundum episcopatus dignitatem contulit. » Colocia civitas, deinde archiepiscopali dignitate ornata, nunc vulgo Colocza, sita est ad Danubium in comitatu Baehiensi.

(28) Id est ipso anno millesimo.

(29) Silvester II in litteris suis, num. 185, similiter dicit de ignota nobis gente. Attamen non poterant Hungari eo tempore Romae prorsus esse ignoti. Itaque tanto magis miranda haec phrasid, tantoque magis credendum hanc a Carthuitio desumptam esse ex litteris Silvestri, qui eo duntaxat sensu Hungaros ignotam gentem dixisse videtur, quod nullos cate-nus legatos ab iis accepisset.

(30) *Contractione* legitur in editione, quam alias sequor. At in ms. *contradictione*, quam vocem, ut certe meliorem, hic ex ms. desumpsi.

(31) Illud que hic redundat. In ms. legitur qui, quod referri potest ad voces *sancti ducis*, ita ut sensus esse videatur, *sancti ducis gesta referens, . . qui . . postulavit*. Sensus etiam clarus erit, si omit-tatur *que* aut *qui*, prout locum intellexit Surius.

(32) Illic locus consideratione dignus est, cum nullibi legamus Stephanum ante annum 1000 aliud bellum gessisse, quam contra Cupam ducem Simi-glensem, aliosque rebelles subditos Cupae adhaeren-

A miri; ejus petitionem annuens papa, coronam egregii operis parari jam fecerat, quam illi cum benedictione et regni gloria mittere decreverat. Sed quia novit Dominus qui sunt ejus (11 Tim. II, 19), qui duobus per apostolos in apostolatus ordinem sorte electum Matthiam praetulit, et apostolicum fecit supplere numerum (Act. I, 26), illa corona ipsum decoravit, postmodum eundem feliciter decoraturus aeterna. Praefixa itaque die, qua parata jam corona praedicto Polonorum duci jam mittenda fuerat, nocte, quae praecedebat, papae per visum Domini nuntius astiit, cui et dixit: Crastina die, prima diei hora, ignotae gentis (29) nuntios ad te venturos esse cognoveris, qui suo duci coronam a te regiam cum benedictionis apostolicae munere flagitabunt. Coronam ergo, quam praeparari fecisti, eorum duci, prout petierint, cures sine contradictione (30) largiri; sibi enim eam cum regni gloria pro vitae suae meritis scito deberi.

12. Juxta ergo hujus visionis modum praescripta sequentis diei hora praesul Astricus ad papam per venit, qui officium injunctum sibi prudenter esse- quens, et sancti ducis gesta referens ordine ab apostolica sedeque (31) promptissimus insignia postula- vit, indicans eum dignum tali honore et dignitate [al., dignitati mendose] qui plures gentes (32) per Dei adiutorium sibi subjugasset, et multos infidelis per suam potentiam ad Dominum convertisset. Quibus auditis, valde gavisus Romanus pontifex, cuncta, prout fuerant postulata, benigne concessit, cu-

tes. Verumtamen in litteris ipsius regis pro abbate S. Martini, datis in Comment., num. 150, rex ipse insinuat aliud quoque bellum sibi gerendum fuisse; nam haec ejus verba: « Inguente namque bello et tempestate, quia [al., qua] inter Theutonicos et Hungaros seditio magna excreverat, praecipueque cum civilis belli ruina urgeret, » etc. Mox iterum ait ibidem: « Si de hostibus interioribus et exterioribus ejus (S. Martini) meritis victor existerem, » etc. Uterque locus insinuat bella externa initio regni gesta. Ditmarus etiam, prout editus est a Leibnitz, et in codice nostro ms., sub initium l. b. VIII insinuat, aliquid belli S. Stephano fuisse cum Bolesbo II Bohemiae duce. Nam facta prius mentione Bolesbi, subjicit sequentia verba: « De praefati ducis infortunio res quaedam narranda restat. Habuit hic quaedam urbem, in confinio regni sui et Hungarorum sitam, cujus erat custos Prochnii [apud Leibn. Prochnii] senior, avunculus regis Pannonici, a suis sedibus ab ipso, ut antea, nunc expulsus. Qui cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuito munere nepotis sui, quamvis inimici, eam recepit. Nunquam audivi quemquam victis tantum parcere, et ideo in civitate praedicta, sicut et in multis, sedulo [ibid. mendose] sedulum) Deus ei victoriam concessit. » Clarum est, haec dici de Stephano: nam mox pergit de Geisa: « Hujus pater, » etc. Verum res ipsa cum aliorum scriptorum sitatio, tam ipsorum verborum obscuritate, et quia relata est extra ordinem temporis, minus est clara. Suspiciari tamen possumus, initio principatus S. Stephani bellum illud fuisse, et illud ipsum ab eodem insinuari verbis nox datis. Quidquid sit, victoriam Stephano tum in hoc, tum in multis aliis, obtinere testatur Ditmarus.

em insuper anteferendam regi, velut in signum **A** postolatus, misit (33): Ego, inquit, sum apostolicus, ille vero merito Christi apostolus, per quem sibi tantum populum Christus convertit. Quapropter dispositionem ejusdem, prout divina gratia ipsum instruit, Ecclesias Dei simul cum populis vitæque jure ordinandas relinquimus (34). Impetratis ergo omnibus, prout petiit, præsul Astricus lætus ad propria remeavit, secum ferens propter quod incœtum iter prospere peregerat.

13. Benedictionis ergo apostolicæ litteris cum corona et cruce simul allatis, præsulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus Deo Stephanus rex unctione christi ali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur. Post acceptum regalis excellentiæ signum, qualis vitæ vir (35) et discretionis fuerit, cum episcopis et primatibus, Hungariæ statutum a se decretum (36) manifestum fecit. In quo scilicet uniuscujusque culpæ contrarium dictavit antidotum, et ut pacis, per quam Christus orbem coadunavit, se fore (37) probaret filium, quod nullus alium hostiliter invaderet, nemo vicinum sine judicii examinatione læderet, viduas et orphanos nullus opprimeret, subscriptione fœderis non pereuntis posteris suis reliquit stabilitum. Ad consortium vero præcipue causa sobolis propagandæ, sororem (38) Romanæ dignitatis Augusti, videlicet [ms., scilicet] Henrici, qui ob mansuetudinem morum Pius est appellatus, Gyslam nomine (39), sibi in matrimonio [ms., matrimonio sine in] sociavit, quam unctione chrisimali perunctam, gestantem coronam regni sociam esse constituit. Quæ qualis erga Dei cultum orandum (40) extiterit, quam (41) frequens et benedicta circa Dei servientium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces, vel vasa vel paramenta, opere mirifico facta vel contexta, usque hodie testantur. Præ cunctis tamen domus episcopatus Vesprimensis, quam ipsa a fundamento cœptam, omnibus sufficientis ad servitium Dei in auro et argento vestimentisque multiplicibus nobiliter adornavit.

14. Ipse vero Rex episcopia nuper incœpta, tam videlicet archiepiscopalem quam omnes episcopales ecclesias, amplissimam singulis assignans diœce-

(33) In ms. legitur, *veluti signum apostolatus*: Surlus ceu *apostolatus insigne*. In editione, quam reculo, habetur, *apostolatus*, quod correxi ex ms.

(34) Mendosa hic est editio, et ms. editio habet, prout locum reddidi; ms. *vitiæque* nihilo melius. Surlus vero locum recte expressit hoc modo: « Ecclesias Dei una cum populis nostra vice ei ordinandas relinquimus. »

(35) In editione legitur *vix* mendose. Idcirco vocem mutuatus sum ex ms., ubi *vir* recte habetur.

(36) Loquitur de legibus per Stephanum latis.

(37) In ms. *forte*, minus recte, et mox *qui* pro quod.

(38) Sororem habet hæc editio æque ac ms. Surlus *filiam* perperam edidit. At error ille Surlii est,

et unicuique semper præficiens idoneum præsulem, simul et abbatibus prædiis, curtis, et familiis, et redditibus, regaliter disposuit, crucibus et vasis aliisque suppellectilibus, ad ministerium Dei pertinentibus, secundum quod unicuique opus fuit, sufficienter decoravit; et singulis annis, quoad vixit (42), munera et oblationes semper augebat, ne aliquid extrinsecus quærerent qui officio sanctuarii præerant. Monachorum vitam et conversationem, nunc per alios, nunc per seipsum, explorando diligenter examinabat, torpentes arguens, vigilantes sub dilectione constituens, canonicorum ministerium episcoporum providentiæ sub testimonio Christi et Ecclesiæ commendabat, secundum Apostolum; omnibus omnia factus, ut omnes lucrificeret (I Cor. ix, 22).

15. Eodem tempore in monasterio Sancti Martini erat monachus quidam, Sebastianus nomine, cujus probabilis vita, et devota in Dei servitio religio habebatur: hunc rex venerabilis miro amore cœpit diligere, quia quanto quis religiosior tanto ei erat acceptior. Illum ergo ob vitæ merita pontificali honore dignum iudicans, regendo Strigoniensi archiepiscopatu eum præfecit. Et quoniam flagellat Deus omnem filium quem recipit, prædictum Sebastianum, ad probandam ipsius patientiam, corpora oculorum lumine (43) ad tempus privavit. Sed ne novellus in fide grex absque pastoris regimine a recti tramitis proposito devieret, per consensum Romani pontificis sæpe dictum Astricum Colocensem episcopum in illius locum substituit. Evolutis deinde trium annorum circulis, Sebastianus, ex Dei misericordia recepto lumine, rursus per apostolici consilium suæ sedi restitutus est, et Astricus ad suam Ecclesiam, videlicet Colocensem, cum pallio rediit.

CAPUT III.

Pietas in beatam Virginem, structa ornataque donis. Et privilegiis ecclesia Albæ regalis, fundationis piæ Hierosolymis, Romæ, Constantinopoli; misericordia et liberalitas regis, ejusdemque mirabilia.

16. Erat interea rex idem fidelis in omnibus actibus suis, Deo perfecte deditus per votum et oblationem, semetipsum cum regno suo sub tutela personæ Carthuitii, cui eum attribuerunt aliqui, quod solam vidissent Surlii editionem.

(39) *Gyslam* rursus habet editio cum ms. *Gisellam* edidit Surlus, prout eam *rassim* vocant neotericus.

(40) Surlus hic rectius *ornandum*, uti auctorem scripsisse opinor.

(41) In ms. *quasi pro quam*; mox *benedica* pro *benedicta* et *Deo* pro *Dei*, hoc modo: « Quasi frequens et benedicta circa Deo servientium congregationes, » etc. Rursus paulo post minus recte in ms. *usque die* pro *usque hodie*.

(42) Hæc duæ voces ex ms. sunt desumptæ, nam in edito mendose habetur *quo advitrix*.

(43) Post hanc vocem additur *eum* in edito quod redundat, nec est in ms.

petuæ Virginis Dei genitricis Mariæ precibus assiduis conferens, cuius gloria et honor tam celebris inter Hungaros habetur quod etiam festivitas Assumptionis ejusdem Virginis, sine additamento proprii nominis, ipsorum lingua dies Domine vocitetur. Et ut majorem defensionis misericordiam consequi valeret, in ipsa regalis sedis civitate, quæ dicitur Alba, sub laude et titulo ejusdem Virginis perpetuæ famosam et grandem basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato, construere cœpit; quam qui videt, veritati testimonium perhibet verborum nostrorum, innumerabilia palliorum [et] paramentorum ibi esse genera, tabulas circa altaria plures auro purissimo fabricatas, lapidum [al., mendose, lapidis] series pretiosissimorum in se continentes, cibiorum arte mirabili supra mensam Christi erectum, cameram omni genere vasorum crystallinorum [al., crystallorum], onychinorum, aureorum, argenteorum pleniter refertam.

17. Tanta venustate superscriptam ecclesiam in propriam capellam rex sibi retinens, tali eam libertate dotavit ut nullus episcoporum in eâ juris quidquam haberet; in die etiam absolutionis et consecrationis chrismatis, cuicumque episcopo vel injungeret rex ibi præsens, vel illuc mitteret absens, pœnitentes in ea absolveret, et chrisma consecraret; divina quoque Missarum solemnia, si regem ibi esse præsentem contingeret, ille tantum [al., tamen] celebraret episcopus, cui rex, consentiente cum fratribus præposito, celebrare juberet. In regis autem absentia, absque præpositi et fratrum licentia, episcopus vel missas celebrandi, vel cujuslibet episcopalis officii exercendi, sibi licentiam non usurparet. Præterea eundem ecclesiæ populum instituit esse tam liberum, ut nihil decimarum cuidam episcopo dare deberet, sed præposito soli et fratribus, prout ab eo institutum est, servitium exhiberet (44).

18. Deinde servus Dei, quæ tunc acquirere poterat, omnia Christo, quæ ex ipsius dono fluxerant, conferre studuit, et [Surius ut] qui eum gloria et honore mundi præsentis dignum fecerat, cœlestis patriæ civibus clementer associare dignaretur. Legimus in prophetiis de apostolis scriptum quod *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. xviii, 5). Hoc non solum de duodecim, sed de omnibus a Deo missis ad evangelizandum dictum esse probatur, quorum fide, verbis et moribus incrementum parit Ecclesia. De quibus iste Christianissimus rex non minimus fuisse

A comprobatur, qui bonæ voluntatis et operis famam, quam in ædificandis ecclesiis in amplitudine proprii juris (45) exercuerat, in longe positas terras et urbes famosissimas disperserat. Construxit enim in ipsa conversationis Christi secundum humanitatem civitate Hierusalem monachorum cœnobium, quod prædiis ditavit et vineis, ad victum quotidianam copiam ministrantibus. In capite quoque urbis, Romæ, sub titulo protomartyris Stephani duodecim [in ms. duodecimam] canonicorum congregationem, cunctis pertinentis abundante [al., abundanter] statuit, et materiam in circuitu lapide muratæ, cum domibus (46), et hospitii Hungarorum, orationis causa beati principis apostolorum Petri limæ quærentium, condidit. Ipsam quoque regiam urbem Constantinopolim beneficiorum munere non privavit, quam ecclesia mirifici [al., mendose mirifice] operis cum necessariis omnibus suis donavit. Merito ergo infra terminos suæ dominationis nomen adeptus est Apostoli, et quamvis super se evangelizandum non assumpsit officium prædicatorum, tamen deus et magister ejus, tutaminis et sustentationis instigati solatium.

19. Inter omnia supernæ miserationis beneficia, beato regi divinitus concessa, præ omnibus sunt illi miranda, scriptis commendanda, quæ locum primum obtinent ad æternæ vitæ gaudia promerenda, misericordia scilicet et veritas. In omnibus enim factis suis felicibus illud intendebat esse præcipuum, quod ex Evangelio fidei pectoris contemplatus est in super veritatis ipsius testimonii (47) dicentis: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur* (Math. v, 7), et in alio loco: *Date, et dabitur vobis* (Luc. vi, 38). Tantis igitur miserationibus, et pietatis brachiis Christi pauperes, imo Christum ipsum, amplexatus est, quod nullus unquam hospes et peregrinus ab eo sine benignitatis alicujus solamine tristis abscessit. Ad revelationem egenorum quotidianas expensas indeficienter fieri consuevit, nocturnas vigiliis in lavandis Christi fidelium pedibus, et in abscondendis in sinu pauperum elemosynis, agiliter et hilariter transigere solebat, et nunquam Christum in membris suis consolari deliberas temporaliter, ut ipse vitæ cœlestis cameram cunctis delectamentis refertam inveniens, jucundari mereatur æternaliter.

20. Quadam vero nocte spirituali monitu lætissimum nemine sciente, solus plenum homo Dei gerens scutulum, Christi pusillum gregem (Luc. xii, 32) solito more perrexit visitare; statimque pauperes distribuendæ cœlestis thesauri pecuniæ disturbantes

(44) Hæc omnia de ecclesia Albensi eodem fere modo narravit Bonifacius.

(45) Id est in propria ditione, eaque amplissima. Surius, in propria ditionis amplitudine.

(46) In ms. minus recte: « Et maceriam circuitu lapide muratam domibus, » etc. Mox etiam ibidem pro quærentium mendose legitur quærendum.

(47) Hic locus mendose editus est, et diversus

quidem in ms., nec tamen correctior. Surius sensum reddidit integrum, sed verba mutavit. Leni correctione emendabitur, si pro testimonii legamus testimonio. In ms. eadem vox corrigenda, legendumque testimonium; nam ibi habetur, « fidei pectoris contemplatus est visu, » ac deinde « per veritatis ipsius testimonii, » lege testimonium.

nitium, viri Dei meritis evulsione barbæ præbuc-
runt testimonium. Ob hoc gaudio perfusus maximo
miles Christi, se contulit ad beatissimam Creatoris
[in ms. mendose Creatorem] omnium Genitricem,
frustratus terræ gratias agens, sic exclamavit :
Regina cœlestis et mea, quem tu Regem statuisti
nilites tui sic honoraverunt. Si ab aliquo adver-
sario mihi fuisset hoc illatum, meam injuriam per
uum ulciscerer adminiculum. Sciens ergo, Domina,
hanc æternam mihi tribui felicitatem, nimis exsulto,
gratias agens Salvatoris verbis consolatoriis, quibus
discipulos suos consolatus est, dicens : *Capillus de
capite vestro non peribit* (Luc. xxi, 18). His dictis,
æ vir Dei cœlesti gratia percipiens visitatum, et
spirituali chrismate perfusus, cordis januas ope-
redentibus [forte petentibus] nunquam claudere
lecevit, sed per se deinceps, et per alios, præci-
me tamen per Christi servos et familiares, clericos
cilicet et monachos, cœlitus sibi datas facultates
n æternis thesauris per manus pauperum fecit col-
ocari.

21. Hujus rei testimonium quamplures exhibent,
ed ex his unus in æternum cum ipso cœlestis vitæ
articeps, monachus ex sæculari nobilitate conversus,
et eremita, beatus Guntherus, qui hac liberalitate
haritativi principis illectus, sæpius eum de terra
bohemicorum visitare [adde cum Syrio solebat].
quoties enim [in ms. etiam] curiam ipsius adventus
ui fulgore perlustravit, cura regni sub manu sua
osita, peregrinis et indigenis, viduis et orphanis,
cœnobiis et ecclesiis re distributa, quam continebat
in ms. consentiebat], in brevi fuit examinata (48).
ad nutum etiam ejusdem servi Dei rex Deo devotus
monasterium, quod Beel nuncupatur, incipiens, homi-
nibus ditavit ; ubi monachus Gerardus de Vene-
cia veniens, vitam contemplativam agere cœpit,
ui constitutione divina pontifex electus, post obitum
ancti regis, instante disturbance (49) Christiani-
tatis, lapidatus, per donum gratiæ spiritualis dignus
lectus est consortio martyrum.

22. Nec hoc prætereundum æstimo quod in viro
rei quanti meriti post obitum foret, divina virtus
et vita sua demonstrare voluit. Quippe quoties ali-
ujus hominis infirmitas auribus suis diffamata fuit,
ibi pro medicina, quam tunc in præsentī poterat
abere, particulam panis, pomi (50), vel herbæ re-

A dolentis, mandans, ut sanus surgeret, transmisit, et
Dei propitiatione verbum ipsius comitante, statim
sospitatem recepit. Post gloriosam ad cœlos Ascen-
sionem, et mirabilem in Patris dextera confes-
sionem [lege consessionem] Salvator noster paucis
corporaliter apparuisse perhibetur, per visionem
vero multos consolatus, futurorum eos præcios esse
docuit ; quod et huic sancto Regi contigit. Quadam
namque nocte repente per revelationem quandam
[in ms. mendose quidam] expergefactus, veredarium
quemdam infra diem et noctem ad Albam transil-
vanam (51) præcepit festinare, et omnes in rure
manentes ad munitiones civitatum, quam citissime
posset, congregare. Prædixit enim superventuros
Christianorum hostes, videlicet, cui tunc Hungaris
iniimicabantur, Bessos, et possessiones eorum de-
prædaturos. Vix nuntius mandata regis complevit,
et ecce Bessorum inopinata calamitas incendiis et
rapinis cuncta devastavit, per revelationem Dei,
meritis beati viri concessam, animabus omnium
salvatis per receptacula munitionum.

CAPUT IV.

*Bellum a Conrado imperatore illatum mira Dei pro-
videntia cito finitum, crebra sancti oratio et raptus,
insigne severitatis exemplum, morbus regis et obitus
filiorum, virtutes variae.*

23. Accidit post hoc, defuncto beati regis amico,
Romanæ dignitatis Augusto Henrico Pio (52), Con-
radum imperatoriæ dignitatis coronam per Germa-
norum electionem assumere : qui destructa pacis
tranquillitate totius Theotonix (53) manu coadu-
nata, Pannoniæ terminos hostiliter conatus est in-
vadere. Contra quem rex consultum [in ms. con-
silium] habens episcoporum et principum, ad tuen-
dam patriam armatos totius Hungariæ extraxit.
Prius tamen recolens, se nihil posse sine Christi
suffragio, manus et cor levans ad æthera, domine
sux perpetuæ Virgini, Dei Genitrici, matri suas in-
jurias commendans, talem erupit in vocem : Si
placet tibi, Domina mundi, tuæ partem hæreditatis
ab inimicis (54) devastari, et novellam plantationem
Christianitatis aboleri, non meæ, precor, imputet
desidiæ, sed potius dispositioni voluntatis tuæ. Si
pastoris culpa quid meretur, ipse luat, insontibus
parce, precor, omnibus. His dictis, quasi consolatus
ab ipsa, fiducialiter adversus hostes iter arripuit.

(48) Surius legit *exinanita*, nam ita hic sensum
expressit : Tum ille rebus, quas in aula invenisset,
et peregrinos, egenos, viduas, pupillos, cœnobia et
eclesias erogatis, brevi illam exinaniebat. Quod
æro dicitur de cura regni Gunthero tradita, intel-
gendum puto de cura eleemosynarum per regnum
distribuendarum ; id enim innuunt sequentia verba
et Surio jam data.

(49) Vox disturbance substituta est ex ms. ; nam
edito mendose legitur *distributione*.

(50) Pomi omittitur in ms., sed etiam est apud
urium. Mirabilia id genus non sunt fide indigna,
nam hisce sanctitatis famam in Vita adeptus est
Stephanus, licet eam non minus mereretur operibus
actis.

(51) Alias *Alba Julia* dicitur, Hungaris vero *Giula
Feywar*, Germanis *Weissemburg*. Erat eo tempore
metropolis civilis totius Transilvaniæ, et etiamnum
est inter præcipuas urbes illius principatus.

(52) Obiit S. Henricus imperator, et electus est
Conradus, cognomento *Salicus*, anno 1024 ; at non
statim ortum est bellum inter Conradum et Step-
hanum, sed primum fuere quædam similitates, culpa
Bavarorum enatæ, ac deinde, anno 1030, Conradus
aperto bello aggressus est Stephanum, paxque instau-
rata anno sequenti.

(53) In ms. *Teutonix*. Intelligit auctor Germa-
niam, aut totum imperium.

(54) In ms. additur, *regis*, legiturque *regis ab
inimicis*.

Altera mox die nuntius ad unumquemque ducem Germanorum, et in castra Theotonicorum [*ms.* Teutonicorum] ab imperatore (55) venit, qui eis redeundi mandatum detulit. Regredientibus (56) adversariis, vir sanctus respectu miserationis Dei se visitatum intelligit, Christo suique (57) Genitrici terræ prostratus gratias egit; cuius se cum regni provisione tutamini precibus assiduis commendavit. Imperator vero, suorum tam repentina perterritus defectione, sciscitans qualiter res facta fuerit, cum nuntium reversionis eorum non suum fuisse veraciter sciret, per consilium divinitatis, ad corroborandam regis fidelissimi spem, factam non dubitavit, super dehinc ab invasione regni ejus timore Judicis æterni retentus, abstinuit.

24. Idem quoque rex, heata sollicitudine regalium dispositione occupatus, tempus diurnum colloquiis et consiliis transignans, per noctis silentium vigiliis et orationibus instare, comtemplationi vacare, lacrymas fundere, Deum alloqui precibus, operam dedit, justique Judicis moderationem super quotidianas judiciorum discussiones misericorditer descendere flagitabat. Quod cum sedulo spiritualis desiderii frequentaret officio, nocte quadam, templo Dei longo remoto, (descenderat quippe cum illo suo magno et nobili comitatu, fixis tentoriis in campestris amplitudinis loco,) cæteris sopore depressis, surgens a lecto cubiculum cordis ingressus, genibus flexis, solo labiorum motu æternæ miserationis januam gemitibus et lacrymis pulsabat. Cumque diutius deprecationibus insisteret, Domini sui regis æterni ministris ad suscipiendas preces ejus convenientibus, papilio super eum extensus a terra levatus tam diu pendere cœpit in aere, donec vir Dei ad se reversus a contemplatione, spiritum relaxavit ab oratione. Quod licet invisibiliter illi soli, qui res novit, antequam fiant, suique secreti conscis angelis fuisset cognitum, cuidam tamen magnæ simplicitatis et innocentie [*in ms.* innocenti] viro, qui tunc simili forsitan instabat operi, est manifestatum; quem rex sanctus, arcani simul sui conscium esse per Spiritum sanctum edoctus, ad se vocatum blandis prius sermonibus, quid vidisset sciscitabatur. Postea ne cui patefaceret, quoadusque ipse viveret, interminatus est.

25. Fama nominis sui in auribus multarum gentium sæcularium diffusa, et judicis oris (58) sui celebri laude ubique innotescentibus, sexaginta viri

(55) Id est quasi missus ab imperatore; nisi vera illum miserit Conradus, idque postea fateri noluerit.

(56) *Ms.* *Egredientibus*, nimirum regno Hungarico adversariis.

(57) *In ms.* rectius *suæque Genitrici* pro *ejusque Genitrici*.

(58) Vox oris substituta est ex *ms.*; nam in editione mendose legitur *ori*. Ita mox alia duo menda corrigam ex *ms.*: Meldensi substituendo *sexaginta* pro *sexaginti*, et *habuimus*, pro *hujus*, uti etiam legit Surius.

A Bessorum, quorum superius mentionem habuimus, cum universo apparatu suo, videlicet auri et argenti copiositate, multaque varietate ornamentorum, curribus onustis de partibus Hungariæ (59) egressi, ad regem venire volentes, terminis Pannoniorum appropinquaverunt. At multi ærvorum, quorum cereus est animus flecti in vitium, malignitatis suæ face succensi [*al.*, *succensæ*, *mendose*], obviam illis exierunt, quosdam gladio percusserunt, omniaque quæ eorum fuerant, auferentes, vacuos et semiviventes reliquerunt. Illi vero regi quid actum, quidre perpassi sunt reservantes, iter quod cœperant peregerunt, et ad eum properantes genibus ejus se advolverunt. Quibus visis: Quæ causa, inquit, malorum? Mi domine, referunt, nos servi tui nihil machinantes, ad audiendam judiciorum tuorum

[tuorum *non est in ms.*] veniebamus disciplinam, et quorundam manibus, quam nobiscum ferelamus, pecunia absque delicto omnium nostrum ablata est. Insuper apprehensos aliquos ceciderunt, et vita vix comite venimus, ut nuntiarem tibi. Rex, ut erat prudentibris animi, non vultu, non verbis minatus est eis [*eis abest a ms.*]; sed sustinens, ut scribitur, prudens spiritum (60) reservat in posteram, misit ocium ad illum, sub quo militabant, tribunalum, et die constituto omnes perditionis viros jussit conspectibus suis præsentari. Factum est, ut imperaverat, et ad discutiendum in præsentia sui constituti sunt. Quos aliquens: Cur, inquit, legem præceptorum Dei transgredientes, non intellexistis misericordiam, et viros innocentie condemnastis? Sicut fecistis, ita faciet Dominus vobis coram me hodie; transgressores enim legis feriendi sunt. Accepta sententia, educti sunt, et per omnem regni ingressum duo et duo suspendio perierunt (61); quod ob terrorem incutiendum reliquis, zelo eum justitiæ fecisse credendum est, ut, quia regnum omnibus hospitibus potens asylum esse volebat, sic liber omnibus introitus esset ut nullus ingredientem quemlibet in aliquo læderet, vel molestare præsumeret; quod et factum est. Nam, quoad vixit nullus cuilibet hospiti quidquam molestiæ inferre præsumpsit.

26. In beato quoque rege constat apostolicum illud impletum, quod legitur: *Quoniam per multas tribulationes oportet intrare in regnum celorum* (Act. xiv, 21); et in libro Sapientiæ: Quos diligit Deus, castigat, et pater flagellat omnem filium,

(59) Rectius *Bulgarorum*.

(60) *In ms.* *spiritu* minus recte. Dat auctor, opinor, sensum verborum illorum, quæ habentur Prov. xxix, v. 11: *Totum spiritum suum profert stultus; sapiens differt, et reservat in posterum.*

(61) Idem habet *ms.* Millicense, in quo hæc solum de hoc facto subduntur: (Per hoc denique volens intelligi, ut quicumque non acquiesceret judicio justitiæ, quod a Domino proposuerat, sic fieret illi. Audierunt habitatores terræ judicium, quod judicasset rex, et timuerunt.)

quem recipit (*Prov.* III, 11; *Hebr.* XII, 6). Multis enim modis correctioni divinæ succubuit, tribus annis infirmitate continet laborem (62). Postquam inde propitiationis Dei medicamine convuluit, tamen iudicio æterni persecreti consilii, quamdam examinationem in filiorum suorum obitu sibi sensit innittere [*in ms.* mittere] verbera, quos in ipsis infantia gradibus infantes, qui dedit, abstulit (63). De quorum morte mæstitiam obortam genitor propter amorem filii superstitis, bonæ indolis pueri Emerici compescuit, solatium quem quasi jam unicum caro diligens affectu, precibus Christo quotidianis, et ejus genitrici Virgini perpetuè commendavit. Hunc sibi fore superstitem, hunc regni hærelem, votis omnibus desideravit, et ut efficax fieret ad tenenda tanti regiminis gubernacula virorum documentis orthodoxorum, usu lectianis quotidianæ, fecit auditum utramque (64) præbere. Ipse quoque paternæ dilectionis ardore compunctus, libellum (65) sibi de institutione morum composuit, in quo fideliter, et diligenter verbis eum admonitionis spiritualis [*ms.* specialis] alloquitur, instruens quatenus ante omnia debeat observare fidem catholicam, confirmare statum ecclesiasticum, honorem impendere dignitati pontificum, principes et milites diligere, iudicium observare, patientiam in omnibus rebus habere, hospites benigne recipere, benignius *al.*, benignus] nutrire, sine consilio nihil agere, majores suos semper ante oculos ad exemplum statueri, orationis officium frequentare, pietatem et misericordiam cum cæteris virtutibus possidere.

27. Talibus et his similibus disciplinis institutus juvenis præclarus, ad nutum dispositionis æternæ, cui cuncta subjacent, obedientiæ 1031 Dominicæ incarnationis anno vitam hanc exitalem commutavit, sempiterno [*al.*, *mensose* sempiternam] supernorum civium adjunctus contubernio, cuius animam ipsa transitus sui hora cuidam episcopo Græcorum (65'), sanctæ conversationis viro, revelatum est deferri per angelos ad cœli palatia. Verum quia pro sanctitatis suæ meritis, summo ab omnibus diligebatur affectu, ortus est ingens luctus omnium, sed maxime principum, inter quos pater desolatus gravatixit [*ms.*, contraxit] suspirium; videns enim se solum sine spe posteritatis derelictum, pietatis affe-

ctum [*forte affectu*] doluit, sciens vero scriptum: *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum* (*Prov.* XXI, 30): «Neminem propter obitum charorum nimium debere contristari,» deposito mœrore (66'), se contulit totum ad quærendam largitatem misericordiæ divinæ, cœnobiorum et Ecclesiæ ministris, monachis et clericis diversis elemosynarum donis consolatus [*forte consolatus*], expensam totius sumptus, quam tunc habere poterat, peregrinis, viduis, et orphanis erogavit. Exterarum etiam monasteria provinciarum munificentia regis ædonis innumeris per nuntios suos sæpe visitavit.

28. Gravedinem morum (66'), quam in juventute receperat, usque ad finem vitæ tenuit. Vix unquam ad risum labia movit, recolens scriptum: *Risus dolore miscetur, et extrema gaudii luctus occupat* (*Prov.* XIV, 13); semper sic apparens ac si ante Christi tribunal staret, interioris (67) oculis ejus præsentiam vultu sereno conspiciens, Christum in ore, Christum in corde, Christum in cunctis actibus se [*se abest ms.*] gestare demonstravit. Diem ultimum semper ante oculos cordis statuens, toto mentis desiderio inter patriæ cœlestis cives, quasi quodam [*al.*, quondam] angelicæ conversationis habitu cupiebat habitare. Cunctis Deo placitarum virtutum generibus adornatus in sanctitate et justitia, coram ipso omnibus diebus vitæ suæ conversari decrevit, ut in eo jam eum quædam futuræ glorificationis species clarescere videretur.

CAPUT V.

Morbis, et in eo detecta conspiratio quorundam; beatus obitus, sepultura, decreta corporis elevatio, ac mirabilia in apertione sepulcri facta.

29. Post non multum temporis ægrofationem incurrit, qua postmodum corpore excessit, longaque languoris molestia ingravescente, in pedibus stare nequibat. Videntes autem quatuor nobilissimi palatinorum diu graviterque laborantem (nam ipsi in perfidia cordis adhuc errantes consilium iniquitatis duxerunt, occasumque ejus in mortem conati sunt tractare), jam die advesperascente, antequam in domo lucerna accenderetur, unus eorum audacter sub obscuro ingressus est, et ad jugulandum regem ensen nudatum sub chlamide tegebat. Dum pedem

(62) Locus videtur mendosus, legendumque *confusa laborans*, uti in apographo ad marginem erat scriptum, et hunc sensum dedit Surius.

(63) Phrasim hanc obscuriorem et forsitan mentiosam clarius sic expressit Surius: «Qua (*infirmitate*) cum tandem divinæ misericordiæ medicina esset liberatus, in obitu filiorum suorum, quos adhuc infantes mors rapuit, æterni Judicis flagella percussit.»

(64) Id est, auditum corporis et animi.

(65) Libellum istum, seu Monita S. Stephani habes infra. Ex eorum collatione cum brevi compendio, quod sequitur, colligere poterit studiosus lector quam exacte Carthuitius secutus sit monumenta quibus usus est ad vitam hanc conscribendam.

(65') Idem latius refertur in Vita S. Emerici,

PATRUI. CII.

ubi episcopus ille dicitur *Eusebius Casaræ Palæstinæ metropolitanus*. Additur ibidem, factum Hungariæ innotuisse ex relatione ejusdem canonici Casariensis, qui istud Constantinopoli, ubi legatus erat, narravit. Erant eo tempore episcopi Casaræ et alii Palæstinæ locis, lique communicabant cum Ecclesia Romana, sed minus noti sunt. Cum autem res magis spectet ad Emericum quam ad Stephanum, magis discuti poterit ad IV Novembris, quo Emerici memoria Martyrologio Romano est ascripta.

(66) Lactum non fuisse nimis diuturnum, ne dum morbum ex eo contractum, ut volebant alii, probavi alias.

(66') Gravitatem morum intelligit.

(67) Interioris, id est mentis oculis.

inhiberet ubi rex quiescebat, revera cœlesti impulsu gladius corruit, percussusque terram (68) tinnitum reddidit. Statim rex audiens causam requisivit, cum quid fuerat præsciebat. Ille vero anxius corruit, eonsilium furoris sui recognovit, doluit, accessit, procubuit, vestigia amplexatus est, se deliquisse confessus, sibi indulgeri precatus est. Veniam quærenti, non avertit faciem, facile dimisit. Denique jussu regis homicidæ illi inventi sunt, et adversus eos judicio [forte judicia] locutus, digna eos multavit sententia.

30. Tandem per misericordiam Dei dignus centuplicari retributionis bravio, tactus feбри, cum sibi diem transitus imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege. Deinde paterne monuit illos catholicam fidem observare quam acceperant, amare justitiam, vincula supernæ charitatis diligere, et charitati operam dare, lætissimæ studio invigilare, præ [ms. pro] omnibus vero novellæ Christianitatis plantationi [al., plantationem] custodiam adhibere. His dictis, manus et oculos levans ad sidera, sic exclamavit : Regina cœli, reparatrix inclita mundi, tuo patrocinio sanctam Ecclesiam, cum episcopis et clero, regnum cum primatibus et populo sub tuis precibus committo : quibus ultimum valedicens, manibus tuis animam meam commendo.

31. Instabat tunc solemnitas præcipua, celebris angelis et hominibus, dies Assumptionis Mariæ, in cuius gaudio dissolutio sui corporis fieret, misericordiæ spem majoris [ms. majorem] se sperans habiturum precibus (69) ; hæc spiritualibus postulavit suspiriis, et lacrymis obtinuit. Aderat ergo felix illa dies, per ejus obitum felicior mox futura, circumstabat cum clero paternitas episcoporum, cum

(68) Rectius diceretur, *percussaque terra*, sed et alia minus Latina habet auctor, nec omnia tamen illa notanda duxi, modo sensus intelligatur.

(69) Vox *precibus* omissa est in ms., nec est necessaria. Ibidem mox pro *spiritualibus* legitur *specialibus*.

(70) Obiisse sanctum anno 1038 constat. Qua in urbe obierit, apud antiquos nullibi dicitur. Attamen, cum mox dicat corpus Albam Regalem esse translatum, videtur insinuare ibi non esse defunctum.

(71) Ob miracula secuta, opinor, et gloriam sancti.

(72) Forte *statuere*. De Alba Regali variis locis actum, de hujus quoque ecclesiæ constructione non pauca videri possunt § 25.

(73) In ms. aliqua hic omissa ; nam hæc solum ibi leguntur : « Ubi per annos plures Dominus per ipsius merita multis incommoda patientibus beneficia præstitit innumera. »

(74) Phrasis hic maxime mendosa est tam in editione quam in ms., licet in vocibus subinde dissentiant. Scriptum hæud dubie fuit usque ad finem hujus numeri hoc fere modo ; quo locum expressit Surius : « Jacuit in eo loco sacrum corpus annis quadraginta quinque occulta quadam omnipotentis Dei dispositione, qui est mirabilis in sanctis suis

A manu ministrorum principalis chorus comitum. Ubi rex dilectus in medio jacens, accepta unctione spiritalis sacramenti, sanctam animam, corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi viatico recretam, anno Dominicæ Incarnationis millesimo tricesimo quarto (70), in manus perpetuæ Virginis et sanctorum angelorum, æternæ quietis beatitudini inferendam tradidit. Factus est planctus maximus suorum, gaudium angelorum ; sed hic planctus postea versus est in lætiam (71) sempiternam, tam nascentium quam et viventium populorum.

32. Ad exsequias soneris ejus ex omnibus Pannoniæ plagis concurritur, corpus ad sedem regalem, Albam videlicet civitatem, deducitur. Et quoniam ecclesia Beatissimæ Virginis, ab ipso constructa, nondum erat dedicata, merito consilio statutum (72) pontifices, prius basilicam sanctificare, deinde corpus terræ commendare. Perfecta dedicationis solemnitate, corpus sanctum in medio domus sarophago candidi marmoris imponitur, ubi per annos plures, Dominus per ipsius merita multis incommoda patientibus, febricitantibus, afflictionem et miseriam suam proclamantibus, judiciumque portantibus, beneficia præstitit innumera (73). Sæpe per noctem melodia, cantantibus angelis, a multis audiebatur ; frequenter odoris suavissimi dulcedo per latera templi dispergebatur. Qui (74) cum ita corpus beatum in loco eodem quadraginta quinque annis miræ dispositionis secreto, qui in sanctis suis prædicatur mirabilis, gravedine pressum, et in pulverem redactum. Et hoc tempore prædestinato declarari dignus, et in resurrectionis die gloriosus renovari meretur, hoc cor suum respicit, quid designet oculis spiritualibus [ms. supernaturalibus] delectat intendere, quod [ms. qui] sine præordinationis die affectu divino factum non æstimamus. For-

(Psal. LXVII, 36), marmoris pondere pressum et in pulverem redactum, ut tempore præfinito dignus declararetur, et in resurrectionis die gloriosus renovetur. Id vero quid significet, quando sine divina ordinatione et divino affectu factum minime putamus, libet oculis interioribus speculari. Fortassis nonnihil terreni pulveris, divinæ examinationis igne purgandum, in illo remanserat, sine quo reges, magna potentia fulti, vitam præsentem vix, aut ne vix quidem transigere possunt. Sensum a Surius recte datum existimo, at auctori philosophanti minime assentior ; nam quod corpus, excepta dextera, ut videbimus, in pulverem sit redactum, quodque per annos quadraginta quinque publico cultu caruerit, non præbet idoneam rationem judicandi, post mortem sancti aliquid in ejus anima fuisse ignibus piacularibus expiandum ; cum plerumque sanctorum corpora in pulverem redigantur secundum ordinarias naturæ leges, multique ex illis longiori tempore sine publica veneratione fuerint, neque tamen inde inferri possit, aliquid in ipsis superfuisse terreni pulveris post felicem obitum. Tanto autem magis ab hac suspitione abstinere debuert auctor quanto clariora sunt sanctitatis indicia, quæ præmiserat de miraculis, melodiâ cœlesti atque odore suavissimo.

sitan quædam [ms. quemdam] in ipso, terreni pulveris aspersione, igne divinæ examinationis [ms. excommunicationis] purificandam remanserat, sine qua [ms. quo] regnantes, quasi quodam jure potentiale vitam præsentem vix aut nullatenus ducere queant.

33. Interjectis (75) itaque quadraginta quinque annis, cum (76) ad præstanda per eum mortalibus misericordiæ suæ beneficia, Sancti sui jam vellet Deus merita declarare, Romanæ sedis institutione, apostolicis litteris sancitum est ut eorum corpora elevari deberent, qui in Pannonia Christianæ fidei jacentes [al., mendose jacentes] semina, sua eam prædicatione, vel institutione ad Dominum convertissent. Adveniente vero tempore declarationis ejus, et laudibus gratiæ ejus, quam per ipsum gens Hungarica promeruit, in mundo divulgandæ, rex Ladislaus (77), qui tunc rempublicam administrabat, universa morum honestate præclarus habitus, et virtutum fulgore conspicuus, laudibus et servitio Dei perfecte deditus, Spiritus Paraclæti perlustratione tactus, habito consilio cum episcopis et primitivis, et totius Pannoniæ sapientibus, triduanum cunctis indixit jejunium, ut quod communi Catholicorum utilitati, Spiritus sancti donis animarum et corporum salutem operantibus, videtur fore proficuum communi cunctorum deprecatione, jejuniiis et eleemosynis fundata, per manifestationem signorum deberet esse quærendum.

34. Sed ut ostenderet Dominus quantæ misericordiæ rex sanctus fuerit, adhuc mortali vivens in corpore, quam jam cum Christo regnasse [forte regnans] demonstrabat, ad hoc præ cæteris operibus approbare (78), cum triduo ejus corpus totis viribus elevare satagerent, nulla de loco suo potuit arte moveri. Quo namque tempore, exigentibus culpis, inter prædictum regem Ladislaum et fratrem (79) ejus Salomonem gravis orta seditio fuerat, ob quam Salomon captus in carcere tenebatur. Cum ergo pro elevando corpore frustra conaretur, quædam inclusa iuxta ecclesiam Sancti Salvatoris sumlvi

(75) Legebatur *interjectiones*, quod ut clare mendosum correxi. Plura sequuntur menda in ms., et nonnulla etiam in editione. Piora negligam; alia vero, ubi clara sunt, corrigam, sed monito lectore.

(76) Illud cum supplevi ex Surio.

(77) De S. Ladislao rege apud nos actum est tom. V Junii, pag. 315 et sequentibus. De eo in Vita antea ibidem, pag. 319: « Nam anno Domini millesimo centesimo nonagesimo secundo sanctum corpus ejus canonizatum est. » Ad quem locum sic Papebrochius: « Phrasis hæc est illius temporis, inde sumpta quod canonizationis decretum sequi solet corporis de terra elevatio. » Eadem de causa elevatum fuisse corpus S. Stephani, atque adeo formali canonizatione sanctis ascriptum esse, pluribus probavi in Comment. § 38.

(78) In ms. *approbatur*; at ne sic quidem sensus est perfectus. Surius videtur sententiam recte expressisse, sic habens: « Sed ut ostenderet Dominus quanta misericordia rex adhuc manens in corpore præditus fuerit, quam etiam jam cum Christo re-

A (80), nomine Charitas, cujus vitæ celebris tunc temporis opinio ferebatur, revelatione sibi cœlitus facta, regi mandavit eos incassum niti et non posse transferre sancti regis pignora, donec Salomoni a carcerari absoluto custodia, libera indulgentia præberetur. Illo itaque e carcere producto, et triduanum iterato jejunio, cum ad transferendas reliquias sacras tertia die ventum fuisset, lapis ingens superpositus tumbæ, tanta facilitatè sublatus est, ac si nihil ante ponderis habuisset.

CAPUT VI.

Elevatio corporis et miracula, mira dextera inventio et integritas.

35. Completo ergo tertiæ diei vespertinali officio, cunctis divinæ miserationis beneficia per beati viri meritum præstolantibus, subito [al., subdito mendose] plebem suam Christo visitante, miraculorum insignia per amplitudinem domus sanctæ funduntur cœlitus, quorum pluralitas, quoniam ipsa nocte numerum excesserat (81), illud evangelicum licet libet introducere quod Salvator Joanni, per nuntios sciscitanti an ipse sit qui venturus est responsum mandaverat: Cæci vident (82) et claudi ambulant, surdi audiunt, leprosi mundantur, mali corriguntur, paralytici curantur: quorum tamen aliqua, quod cuncta non possumus, innotescere satagemus. Juvenis quidam omnibus membris dissolutus, annis XII paralytim passus, manuum et pedum carebat officio, qui parentum adjumento vectus illuc, recepta totius corporis sospitate, signorum fecit initium, atque ad altare haud segniter currens, omnium Christo laudes clamantium augmentavit gaudium.

36. Alius quoque puer septennis, a nativitate contractis nervis genibus et manibus, reportabatur (83); quem fide pleni parentes, beati viri suffragio conferentes, prostrati juxta sepulcrum secum posuerunt, gratiam petituri, quam mox consecuti, contractionem nervorum in filio distendi mirabantur, et consolidatis genibus et plantis, omnes eum incidentem (84) videntes, Christi nomen in beati viri

gnans præ cæteris operibus se approbare declararet, etc.

(79) Salomon non erat frater Ladislai, sed patruelis. Forsan latiori sensu vocatur frater, nisi error irreperit vitio transcribentium, aut ipse Carthuius in eo erraverit. De carcere Solomonis causaque carceris actum est in Comm., num. 439, ubi etiam hæc ipsius liberatio confirmatur.

(80) Quid velit vox illa *sumlvi*, plane ignoro, nisi forsitan sit nomen loci. Bonfinius idem narrans, vocem istam omisit, uti et Surius.

(81) Editum erat mendose *messerat*, quod correxi ex Surio.

(82) Indicat auctor verba Christi Matth. xi, v. 5: *Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur*. At ipsa verba exacte non dedit, quia non omnia congruebant, quantum existimo.

(83) *Reportabatur*, id est *ferebatur*. Surius sensum mutavit, dum edidit, *genibus et manibus reportabat*.

(84) Alias mendose *incidentes*, quod correxi ex Surio.

meritis, laudabili clamore glorificaverunt. Quem rex Deo devotus, præ nimio gaudio lacrymatus, manibus a terra levatum, ad altare portavit, ubi nimio (85) laudis prolato, gratias Deo pro beneficiis præstitiis in sanitate pueri, cum omnibus qui aderant favorabiliter egit. Sic totam noctem Deus pro famuli sui veneratione (86) multorum fulgore signorum mirabiliter perlustravit; populus vero vigiliis et orationibus intentus miraculum unumquodque laudum clamoribus manifestum facere non cessabat.

37. Illis inserendum videtur et illud quod non solum ibi præsentibus, sed longe quoque positis, suffragantibus ejus meritis, celebrem consecuti sunt salutis effectum. Nam cum elevationis ipsius undique cœpisset fama celebrare; variis obsessis languoribus ex omnibus Hungariæ finibus ad sanctum tumulum, quo quique poterant modo, festinare cœperunt. Sed cum aliis præcedentibus, alii graviori debilitate prohibiti, simul pervenire nequirent, simili tamen misericordia in via innumerati sanati sunt. Unde in permansuram (87) beneficiis sancti regis memoriam, quamplures per eum sanati, redditi in eodem, ubi sanati sunt, itineris loco, grandes aggregaverunt æcervos lapidum, qui longo ibi tempore post multum [forte postmodum] fuerunt. Sed et mulier quædam, cum inter hæc filius ejus exhalasset spiritum, qui sibi fuerat unicus, exanimati corpus juxta regis tumulum deposuit, Dei et sancti ejus super eo imploratura solamen. Mira quidem res, et nostris stupenda temporibus, non prius orare mulier destitit quam filium, quem defunctum collocaverat, viventem accepit.

38. Mane facto, die post Assumptionem sanctissimæ virginis Mariæ quinto, convenientibus in ecclesiam cum rege principibus, cum clero pontificibus, primum missa pro defunctis celebrata est; deinde sublata tabula marmorea, quæ pavimento præminebat. Postquam revertentem est ad tumbam, tanta fragrantia suavè redolentis odoris in apparitione ipsius omnes qui aderant circumdedit, quod in medium paradisi deliciarum donum se raptos opinarentur. Ipsa quoque tumba plena fuit aqua parum rubenti, quasi oleo permixta, in qua, velut in balsamo liquefacto, quieverunt ossa pretiosa. Quibus in mundissimo linteamine collectis, in ipso liquore diutissime est quæsitus annulus, qui beati viri dexteræ (88) fuerat impositus. Quo non invento,

(85) Legendum opinor, *hymno laudis prolato*.

(86) In ms. legitur, *per famuli sui venerationem*.

(87) Editum erat *per mensuram*, sed mendum correxi ex Surio, qui sensum recte expressit.

(88) Editum erat *dextera*, at in Surio *dexterae*. Annulus autem dexteræ fuit impositus tempore sepulture. Quæsitus ille est sine dextera, quod hæc crederetur corrupta cum reliquo corpore.

(89) Ut appositum est ex Surio ad sensum explendum.

(90) Alias mendose, *notificabit*.

(91) Indicat locum Luc. iv, 40, in fine paululum mutatum.

(92) Editum erat *temporis*; at mendum ex Surio

cœperunt quidam jussu regis aquam in caldaria argentea et dolia effundere, [ut (89)] evacuato sarcophago certior fieret annuli inventio. Sed mirum in modum, quanto magis liquor effundebatur, tanto plus eo crescente tumba replebatur. Quo visa miraculo, haustam aquam loco suo restituerunt: nec tamen, ea refusa, magis ob hoc tumba repleta fuit.

39. Tunc, cooperto sepulcro, laudes et gratias divinæ pietati proclamantes, cum de invento thesauro beatissimæ Matris Dei genitricis et perpetuæ virginis altare reparaverunt, interim Deus, qui est mirabilis in sanctis suis (*Psal. lxxvii, 36*), effusus suis largitatis beneficiis, petentibus miraculorum suorum signis se præsentem esse notificavit (90) in tantum, ut tempus illud Dominicæ conversationis inter homines videretur revolutum, de quo legitur: Omnes (91), qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad Jesum et curabantur. Hæc omnia virtus divina non solum ipsa die, sed post tempore (92) multo, per merita famuli sui dignata est operari, quod etiam de aliis regionibus, audita beneficiorum Dei fama, pro recuperanda sanitate, diversarum valetudinum (93) morbis laborantes, ad suffragia beati viri cum magno desiderio convolarent. Comitissa vero quædam nobilitatis eximie, matrona, nomine Mathide (94), tribus continuis annis vitærum dolore gravata, jam morti proxima fuit. Quæ a suis in feretro delata, mox ipsa die qua sancti viri tumulum attigit paulatim se meliorari sensit, ac in brevi vitæ prioris sospitate recepta, magalia Dei per famuli sui merita in se remunerata divulgavit.

40. Cætera vero miraculorum Dei prodigia, pro dilectione famuli sui cœlitus ostensa, non ideo quod fastidiam, non scripta dereliqui, sed quia non solum mihi placuit Dominus, qui super bonos et malos solem suum clarescere facit (*Matth. v, 45*), beneficiorum ipsius multiplicitate [*lege multipliciter*] cunctorum proficio (95) consulente, innumeris sapientibus quos Hungaria fovet et amplectitur, stylo declarandam commendavi. Illud vero in fine codicis tantum adhærere decrevi, quoniam miræ pietatis Dei munere diu quæsitus et non inventus annulus, cum ipsa beati viri dextera, post translationis ejus terminum est manifestatus. Monachus quidam, nomine Mercurius, qui in ordine clericatus thesauri perpetuæ Virginis custos fuerat, et jam sublatum.

(93) In ms. *invaletudinum*; sed idem est sensus.

(94) Apud SURIUM *Mathidis*, uti etiam habet Bonfinius in Commentario laudatus num. 446.

(95) Forte legendum *proficio*, id est utilitati commodo. Tota periculis hæc utique luxata est illam SURIUS expressit hoc modo: « Alia miracula cœlitus perpetrata non ideo prætermisi, quod est fastidium; sed cum non mihi uni placet Dominus, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, tantam beneficiorum ejus copiam, omnium utilitati consulere cupiens, innumeris sapientibus viris, quos Hungaria fovet et amplectitur, stylo prosequendum relinquo. »

(96) per amorem cœlestis patriæ sæculo renuntiaverat, ipsa hora qua tumultus apertus fuerat, ne quid sanctarum reliquiarum raperet, redargutione regali procul inde est remotus. Cui tristi vultu in choro residenti juvenis quidam, albis vestitus, pannum involutum tradidit, dicens: Hunc tibi commendando servandum, cum tempus fuerit, manifestandum. Post completionem officii sacri monachus in angulis domus pannum expendit, integramque Dei viri manum cum annulo mirifici operis cernens, expavit, atque secum, nemine sciente, ad monasterium, quod suo regimini commendatum fuerat, tempus a juvene sibi prædictum, a Christo præstolaturus, deportavit, ibi diu solus absconditi in agro thesauri custodiam et excubias decrevit. Post fundatores ipsius cœnobii conscios (97) fecit, ad ultimum appropinquante tempore rei declarandæ, regis ad notitiam perduxit. Qui mox, adunatis episcopis et Hungariæ primis, multis a Christo miraculorum in Beneficiorum (98) erogatis, elevare viri Dei dexteræ diem statuit celebritatis.

41. Quid est, fratres, quod cæteris membris dissolutis et in pulvere carne redacta, penitus defunctis, solaque dextera manus ossibus, cute cum nervis adhærente, suæ servavit Deus integritatis (99)? Non [ms. nil] aliud arbitror, nisi divini consilii profunditate in hujus excellentia sancti voluisse declarari dissolutionis (100) opus, et eleemosynæ

(96) In ms. legitur *ecclesiæ*, sed mendose, in editione vero *etiam* unica voce, quam in duas divisi, ut habet Surius, cum sic sensus sit perfectior.

(97) In ms. *consocios*. Utraque hæc vox requirit ut ante legatur *fundatores*, ubi editum erat *fundatoribus*; simile mendum mox correctum ex Surio, et pro *temporis*, uti male erat editum, positum *tempore*.

(98) Illic rursus æque omnia sunt mendosa. Pro in *beneficiorum*, legendum suspicor interim beneficis, et mox pro *elevare, elevandæ*. Audi Surius: « Is vero, mox accitis episcopis et Hungariæ primariis viris, cum multa interim Christus miraculorum beneficia exhiberet, celebrem præfixit diem Beati regis dexteræ elevandæ. »

(99) Phrasis hæc luxata est in editione æque ac in ms., uti pluribus locis jam observavi circa finem hujus Vitæ. Surius eam exhibet integram, sive quod

A cunctos virtutum gradus ascendere. Unde [ms. Verum] Veritas ait in Evangelio: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur* (Math. v. 7). Et item: *Date, et dabitur vobis* (Luc. vi, 38). Item in alio loco: Sicut aqua extinguit ignem, ita eleemosyna extinguit peccatum (Eccli. iii, 33). Merito ergo [ms. vero] beati Viri dexteræ fuit aliena putredinis, quæ semper pietatis flore reviviscens, in alendis pauperibus numquam vacua fuit donis erogationis, subvenit in necessitate positus, liberavit oppressos a jugo captivitatis, vestes et hospitalitates præbuit peregrinis, viduarum et orphanorum miserias et indigentias suas esse computavit, cœnam (101), et mandatum Dominicum in lavandis egenorum pedibus quotidie renovavit. Eleemosynam non de rapina, vel aliorum damno, sed de propriis facultatibus, confluere fecit. Ut domos Dei divites efficeret, sibi voluntatem [ms. facultatem] habendi subtrahit, sicque cunctis ad nutum dignitatis proficiens, carnem suam cum vitis et concupiscentiis crucifixit (Gal. v, 24). Inde est corporis et dexteræ delectabilis et miranda veneratio, inde dulcis et felix æternæ vitæ retributio, inde desiderabilis supernorum civium cohabitatio, ubi irradiat [ms. radiat] semper lucens et indeficiens splendor unius summæque deitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti, per infinita sæcula sæculorum. Amen.

C talem in suo ms. invenerit, sive quod menda correxerit. Verba ipsius accipe. « Sed quid tibi vult, fratres mei, quod, cæteris membris resolutis et carne in pulverem redacta, solam dextram manum cum ejus cute, ossibus et nervis, Deus integram conservavit? »

(100) Vox hæc iterum luxata videtur, nisi dissolutio captivorum intelligatur aut dissolutio sumatur pro remissione. Alias legendum est, *distributionis, pietatis misericordiæ*, aut quid simile, uti consequentia insinuant.

(101) Vox *cœnam* in ms. jungitur cum sequentibus, uti posui. Per mandatum Dominicum mox intelligit verba Christi Joan. xiii, 14: *Si ergo ego lavi pedes vestros Dominus et magister, et vos debetis alter alterius lavare pedes*, etc. Hæc cum in ultima cœna discipulis suis mandaverit Dominus, sanctusque factitaverit, cœnam et mandatum Domini renovatum dicit auctor.

MONITA ad Filium

Quibus Stephanus filium Emericum instruxit, ut regnum recte pieque administraret

Quanquam incertum sit an S. Stephanus se regno abdicare voluerit in gratiam filii Emerici, id tamen certum est, eum filio suo regnum destinasse, ac nihil prætermisisse quo eum erudiret ad rectam piamque ejusdem regni administrationem. Documenta filio data, quæ brevissimo compendio commemoravit Carthusius num. 26, luculentum piæ illius curæ præbent testimonium; simulque ostendunt qualis fuerit Stephanus ipse, cum verisimile non sit illum neglexisse ea quæ filio diligenter inculcavit. Monita illa a variis edita sunt, atque apud Werbozium quidem in Opere tripartito tom. II, a pag. 1 sub hoc titulo: *Sancti Stephani primi regis Ungariæ decretorum liber primus ad sanctum Emericum ducem*. Accensentur enim decretis seu legibus regni Hungariæ, quamvis proprie leges non sint, sed monita regibus data ad re-

gnum præclare administrandum. Illa autem huc transferam ex editione memorata, prout divisa sunt in præfationem et decem capita; lectionesque variantes dabo ad marginem ex editione Joannis Sambuci, qui eadem dedit post Bonfinii aliorumque Opera. Si quæ vero obscuriora videbuntur, in notis breviter explicare conabor.

PRÆFATIO

In qua rex hortatur ducentem ad capessenda paterna monita et præcepta (102).

In nomine sanctæ Trinitatis et individuæ Unitatis.

Cum cuncta Dei nutu condita, suaque evidentissima præordinatione disposita, tam in amplitudine cæli quam in istis amplissimis [al., aptissimis] terrarum climatibus, ratione intelligentiæ functus sentiam vigere atque subsistere: cumque affatim universa hujus vitæ utilitati dignitatique gratia Dei concessa, scilicet regna, consulatus, ducatus, comitatus, pontificatus, cæterasque dignitates, partim divinis præceptis atque institutis, partim legalibus, partim juridicis [al., juridicialibus sive juris ictionibus], partim civilibus ac nobiliorum ætateque provectorum consiliis, suasionibus, regi, defendi, dividi, coadunari videam; et cum omnes ordines ubique terrarum, cujuscunque sint dignitatis, non solum satellitibus, amicis, servis, præcipere, consuere [al., consiliari sive consulere], suadere, sed etiam filiis pro certo sciam; tunc me non piget [al., ne pigeat], filii amabilissime, hac vita comite, tibi documenta, præcepta, consilia et suasionem parare [al., proponere], quibus tuæ vitæ mores, tibi quoque subjectorum exornes, quando, summa concedente Potentia, post me regnabis.

Te autem studiose, adhibita audientia, patris præcepta, juxta divinæ sapientiæ suatum, concedet observare, dicentis per os Salomonis: *Audi, fili mi, patris tui disciplinam, et ne dimittas legem matris tuæ (Prov. 1, 8)*, ut addatur gratia capiti tuo, et multiplicentur tibi anni vitæ tuæ. Ex hac ergo sententia animadvertere poteris, si ea quæ paternam pietate tibi præcipio contempseris (quod absit!) quod amplius [al., quod jam amplius] amicus Dei et hominum non eris. Audi vero inobedientiam [al., mendose inobedientiam] prævaricatorum præcepti casum et præcipitium. Adam quidem, quem Dominus conditor totiusque creaturæ plasinator, ad suam formavit similitudinem (*Gen. 1, 26*), eumque universalis fecit hæredem dignitatis, vinculum fregit præceptorum, statimque dignitatem sublimitatem, ac mansionem paradisi perdidit (*Gen. 3*). Antiquus quoque populus a Deo electus et dilectus, quia legamina [al., ligamina] mandatorum, digitis Dei condita, disjecit, idcirco diversis interit modis: partem quidem terra deglutivit (*Num. xvii, 33*), partem quoque exterminator mortificavit, et pars invicem se interfecit. Filius quoque Solomonis, abiciens pacifica verba patris, ac superbia elatus,

(102) Hic præfationis titulus apud Sambucum omittitur, et certo non est S. Stephani; ommissa ibidem similiter invocatio sanctissimæ Trinitatis,

Aminatus est populo percussiones franeæ promulgis patris [al., patris omittitur], idcirco mala mala passus est in regno, et ad ultimum dejectus est (*III Reg. xi, 41*). Hoc tibi ne accidat, obedi, filii, mihi; puer es, deliciarum [al., divitiarum] venula, pulvinaris accola, lotus educatusque in deliciis cunctis, expeditionum, laboris [al., totius expeditionum laboris], atque diversarum gentium incursionis expertus, in quibus ego jam fere totam meam contrivi ætatem. Jam tempus adest, in quo tibi non semper pulvinarium mollietis [al., pulvinar mollietiei], quæ te hebetem et delicatum reddat, adhibendæ sunt, quod est dissipatio virtutum et vitiorum fomentum, atque contemptio mandatorum: sed interdum asperitas tribuenda est, quæ tuam intelligentiam ad ea, quæ præcipio, reddant attentam. His itaque præfatis, redeamus ad propositum.

CAP. I. *De observanda catholica fide.* Quoniam ad regalis dignitatis ordinem non oportet nisi fides et catholica fide imbutus accedere, idcirco sanctæ fidei in nostris mandatis primum damus locum. Impropris præcipio, consulo, suadeo, filii charissime, si regalem cupis honestare coronam [al., curiam], ut fidem catholicam et apostolicam, tali diligentia et custodia conserves, ut omnibus tibi a Deo subjectis exemplum præbeas, cunctique ecclesiastici viri [al., filii] merito te verum Christianæ professionis nominent virum, sine qua, pro certo scias, Christianus non diceris, vel Ecclesiæ filius. (qui enim false credunt, vel fidem in bonis non implent et ornant operibus (quia fides sine opere moritur) nec hic honeste regnant, nec in æterno regno vel corona participant [al., participantur]). Si vero scriptum [al., statum] retines fidei, habes etiam galeam salutis. His quidem armamentis contra invisibiles et visibiles legitime dimicare poteris inimicos. Nam ait Apostolus: Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit (*II Tim. ii, 5*). Fides ergo, de qua loquor, hæc est: ut Patrem Deum omnipotentem, factorem totius creaturæ [al., facturæ], et unigenitum ejus Filium, Dominum nostrum Jesum, de Maria virgine, angelo annuntiante, natum, et pro totius mundi salute in crucis patibus passum, et Spiritum sanctum, qui per prophetas et apostolos et evangelistas locutus est, unam deitatem perfectam, indissolubilem, incontaminatam esse firmiter credas, et sine omni ambiguitate teneas. Hæc est fides catholica, quam (sicut [al., sic] Athanasius dicit) nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit. Si aliquando infra tuam inveniantur quæ verisimiliter regis est, cujus verba sequuntur.

potentiam, (quod absit!) qui hanc collationem sanctæ Trinitatis dividere, vel minuere, sive augere conabuntur [at., conantur], hos ipsos scias esse hæresiarchæ servos, et non sanctæ Ecclesiæ filios. Tales vero nec nutrias, nec defendas, ne tu etiam videaris amicus et factor [at., inimicus et ultor]. Hujusmodi enim viri, sanctæ fidei filios omnino reddunt morbosos, et istam novellam sanctæ Ecclesiæ plebem miserabiliter destruunt, ac etiam dissipabunt. Hoc ne fiat, principaliter cura (102').

CAP. II. *De Ecclesia, et continendo ecclesiastico statu.* In regali quidem palatio post fidem Ecclesia secundum tenet locum, a Capite nostro, scilicet Christo, prius seminata; deinde per ejus membra, utique apostolos, sanctosque Patres transplantata, et firmiter ædificata, atque per totum orbem diffusa. Et quamvis semper novam pariat [at., habeat] prolem, in certis tamen locis quasi antiqua habetur. Hæc autem, fili charissime, in nostra monarchia adhuc quasi juvenis, et novella prædicatur; atque, illicirco cautiorebus evidentioribusque eget custodibus; ne bonum, quod divina clementia per suam immensam clementiam [at., misericordiam] nobis concessit immeritis, per tuam desidiam et pigritiam atque negligentiam destruat, et annihiletur. Nam qui minuit, aut sædat sanctæ Ecclesiæ dignitatem, ille Christi corpus mutilare nititur. Ipse enim Dominus dixit Petro, quem custodem magistrumque eidem posuit sanctæ Ecclesiæ: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* (Matth. xvi, 18). Se ipsum quidem nominabat petram (103):

(102') Disputant nunc eruditi an Symbolum quod supra laudatur nomine S. Athanasii, ab hoc sancto Patre sit compositum. At ea disputatio necdum nota erat S. Stephani tempore.

(103) Pauca hic observanda. S. Stephani verba, seipsum quidem nominabat petram, probabiliter ferri possunt ad S. Petrum; parum tamen interest hocne an alio modo locum intellexerit. S. Augustinus lib. 1 *Retract.*, cap. 21, scribit, se aliquando per petram intellexisse Christum, aliquando Petrum, subdens: « Harum autem duarum sententiarum quæ sit probabilior eligat lector. » Hæc summi doctoris verba ostendunt dubitationem in qua erat de genuina loci intelligentia. Eadem quoque verba evincunt S. Augustinum agnovisse non Christum modo esse petram Ecclesiæ, sed Petrum quoque ejusdem Ecclesiæ petram esse, Christo nimirum subordinatam: nam nisi id agnovisset, non reliquisset liberum unicuique ut locum vel de Christo vel de Petro intelligeret. Patet id etiam ex versiculo S. Ambrosii, quem ibidem recitat: *Hoc (gallo) ipsa Petra Ecclesiæ canente culpam diluit.* Naturalem expositionem de Petro, quem petram dicebat, primo amplexus erat sanctus doctor, ut ait. Deinde tamen ad aliam dilapsus est ex sola opinione, ignorantia linguæ Hebraicæ et Syriacæ. Ostendunt eam ignorantiam ipsa sancti doctoris verba: nam pro expositione de Christo hanc solam ibidem allegat rationem: « Non enim dictum est illi (Petro): Tu es Petrus, sed Tu es Petrus. » Verum Christus Syriacè locutus est, ususque bis eadem voce *Cepha* aut *Kepha*, voxque eadem repetitur in Evangelio Hebraico Matthæi, quod edidit Munsterus, ac si Latine diceretur; *Tu es Petra, et super hanc petram:* uti jam ostenderunt multi interpretes catholici, et

A verum [at., verum *omittitur*] non ligneam vel lapideam super se ædificatam Ecclesiam dixit, sed populum acquisitionis, gentem electam (1 *Petr.* ii, 9), divinam, gregem fide doctum [at., doctam, etc. *mendose*], baptismate lotum, chrismate unctum, sanctam super se ædificatam Ecclesiam dixit, et appellat. Si quis infelix hujus sanctæ Ecclesiæ membra vel parvulos scandalizat, juxta Evangelii præceptum, dignus est ut mola suspendatur asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris (Matth. xviii, 6), id est dejiciatur de potestatis dignitate, et maneat extra Ecclesiam justorum, in illa mundi miseria, sicut ethnicus et publicanus. Ac per hoc, fili mi, ferventi studio debes invigilare in sancta Ecclesia de die in diem, ut potius capiat augmentum, quam detrimentum patiat. Iude etiam [at., quidem] imprimis reges Augusti dicebantur, quia augebant Ecclesiam. Hoc et tu facias, ut tua corona laudabilior, et vita beatorum et prolixior habeatur.

CAP. III. *Episcopi nomenclatura, et de impendendo honore pontificibus.* Regium solum ornat ordo pontificum; ac per hoc in regali dignitate tertium possident locum pontifices. Charissime fili, seniores illos ita custodias, sicut oculos pupillas. Si illorum benevolentiam habebis [at., habes], neminem adversariorum timebis. Illis quidem te observantibus, eris securus in omnibus, illorum precatio commendabit te omnipotenti Deo. Illos enim Deus humani [at., divini] generis constituit custodes, fecitque speculatores animarum, ac totius ecclesiasticæ di-

admisserunt hæretici varii. Corruit igitur tota ratio S. Augustini, qui haud dubie vulgarem loci expositionem solum secutus fuisset, relicta prorsus alia, si scivisset eandem vocem Syriacè bis fuisse repetitam. Hæc paucis observanda duxi, quia loco illo abusus est Schwartzius. — Magis frivolum, imo plane ridiculum est, quod idem scriptor heterodoxus ex verbis S. Stephani inferre voluerit, ipsum per Ecclesiam in petra ædificatam intelligere gentem electam et divinam, non hierarchiam sub uno visibili capite, cum membris suis visibilibus florentem, potentem, splendidam et dominantem. Quippe S. Stephanus unice hæc docet per Ecclesiam hæc non intelligi domum aliquam, aut ædificium aliquid ex lignis et lapidibus constructum, quod alius etiam *Ecclesia* vocatur sensu multum diverso; sed per Ecclesiam a Christo designari omnium fidelium cœtum, qui revera est populus acquisitionis, gens electa et divina (1 *Petr.* ii, 9), grex fide doctus, baptismate lotus, chrismate unctus. Hinc cœtui *custodem magistrumque* Christus posuit S. Petrum, teste S. Stephano. Itaque sanctus rex non modo verbis suis non adversatur ordini hierarchico Ecclesiæ, sed illum clare astruit, dum asserit Petrum a Christo statutum esse *custodem magistrumque Ecclesiæ*, et quidem Ecclesiæ eidem, quæ, ut ante ait, « a Capite nostro, scilicet Christo, prius seminata, deinde per ejus membra, utique apostolos sanctosque Patres, transplantata, et firmiter ædificata, atque per totum orbem diffusa. » Ecclesiæ per totum orbem diffusæ *custodem magistrumque* positum esse Petrum asserit. Hierarchiam igitur Ecclesiæ sub visibili capite clarissimis verbis agnoscit. Hæc breviter de hisce dicta sunt, ut pateat quam frivolis rationibus heterodoxi verba S. Stephani ad falsa

gnitatis, ac divini Sacramenti dispensatores [*al.*, A dispositores] et datores. Sine enim illis non constituuntur reges nec principatus [*al.*, principatus]. Per illorum interventum delicta delentur hominum. Si illos perfecte amas, te ipsum sine dubio sanas, tuumque regnum honorifice gubernas. In manus enim illorum posita est potestas ligandi nos in peccatis, et a peccatis solvendi. Testamentum enim [*al.*, vero] sempiternum statuit illis Deus, eosque segregavit ab hominibus, et sui nominis atque sanctitatis fecit participes, et ab hominibus [*al.*, ab humano die] interdixit reprehendendos esse, per David deificum regem: *Nolite tangere christos meos* (*Psal.* civ, 15), etc. Ille autem [*al.*, enim] tangit christos Dei, qui contra divinum atque canonum institutum sacri ordinis viros falsis criminibus scædat atque in publicum protrahit. Quod te omnino, fili mi, agere prohibeo, si vis beatus vivere, et tuum regnum honestare. Quia in his rebus imprimis offenditur Deus. Si accidente casu culpa reprehensione digna super aliquem horum, de quibus sermo est, ceciderit, (quod absit!) corripere eum ter, quater, inter te et ipsum solum, juxta præceptum Evangelii (*Matth.* xviii, 15). Si tunc secrete renuerit audire monita, adhibenda tibi sunt publica, secundum hæc: Si te non audierit, dic Ecclesie (*Ibid.*, 17). Nam si tu hunc ordinem servabis, gloriosam tuam penitus exaltabis coronam.

CAP. IV. *De merito honore principum et baronum.* Quartus decor regiminis est fidelitas, fortitudo, agilitas, comitas, confidentia principum [*al.*, principum abest, et mox nobilitium], baronum, comitum, militum, nobilitium. Illi enim sunt regni propugnatores [*al.*, propugnatores], defensores imbecillium, expugnatores adversariorum, augmentatores monarchiarum. Illi tibi, fili mi, sint patres et fratres. Ex his vero neminem in servitutem redigas, vel servum nomines; illi tibi militent, non serviant, eorum omnibus sine ira et superbia atque invidia pacifice, humiliter, mansuete dominare, memoriâ retinens semper, quod omnes homines unius sunt conditionis: et quod nil elevat, nisi humilitas; et nihil dejicit, nisi superbia et invidia. Si eris pacificus, tunc diceris rex et regis filius, atque amaberis a cunctis militibus. Si iracundus, superbus, invidus, impacificus, ac [*al.*, ac abest] super comites et principes cervicem erexeris, sine dubio fortitudo militum, hebetudo erit regalium dignitatum, et alienis tradent regnum tuum. Hoc timens, cum regula virtutum dirige vitam comitum, ut tua dilectione angulati, semper regali dignitate adhæreant inoffensi, et ut tuum regnum per omnia sit pacificum.

sua dogmata conentur pertrahere, licet ex omnibus ipsius gestis abunde discere possint se a primorum Hungarorum fide longe recessisse. Cæterum quod de etymologia Augusti in fine dicitur, mere accommodatum est: nam imperatores dicti sunt Augusti ab imperatore Augusto, sicuti Cæsares dicuntur a Julio Cæsare.

(103) Illo loco editio Sambuci ab illis verbis:

CAP. V. *De servanda virtute patientiæ, et tribuendo judicio.* Patientiæ et judicii observatio quinta regalis coronæ est ornatio. David rex atque propheta dixit: *Deus, judicium tuum regi da* (*Psal.* cxxi, 2). Et idem alibi: *Honor regis judicium diligit* (*Psal.* xcvi, 4). De patientia Paulus apostolus loquitur: *Patientes estote ad omnes* (*I Thess.* v, 4). Et Dominus in Evangelio: *In patientia vestra possidebitis animas vestras* (*Luce.* xxi, 19). Ad hoc tendit, fili mi: si vis regni habere honorem, dilige judicium: si animam tuam possidere vis, esto patientis. Quotiescunque, fili charissime, vel cum digna judicari ad te venerit, vel aliquis capitali sententiæ reus, noli impatienter portare, vel cum juramento firmare illum panice; quod instabile et fragile debet esse, quia stulta vota frangenda sunt; vel per te ipsum dijudicare, ne tua regali dignitas usurpatione inferiorum negotiorum sceleretur, sed potius hujusmodi negotium ad iudices mitte, quibus hoc commissum est, quod ipsi secundum suam hoc discernant legem. Time esse iudex, gaude vero esse et nominari. Reges patientes regnant, impatientes vero tyrannizant. Quando autem aliqui quod tuxæ convenit ad judicandum dignitati, tibi venerit, cum patientia et misericordia, sine mirantia, hoc judica, ut tua corona laudabilis sit et decora (103).

CAP. VI. *De acceptione exterorum et nutrimento hospitum.* In hospitibus et adventitiis viris tantum inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi. Unde imprimis Romanum crevit imperium, Romanique reges sublimati fuerunt, et gloriosi, nisi quod multi nobiles et sapientes et diversi illuc confluebant partibus? Roma vero usque hodie esset ancilla, nisi Æneades ipsam fecisset liberam. Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quæ omnia regiam ornant et magnificant aulam, et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguæ, uniusque moris [*al.*, mortalis] regnum, imbecille et fragile est. Propterea jubeo te, fili mi, ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alicubi [*al.*, alibi] habitent. Si enim tu destruere quod ego ædificavi, aut dissipare quod congregavi studueris, sine dubio maximum detrimentum tuum patietur regnum. Quod ne fiat, tuum quotidie auge regnum, ut tua corona ab omnibus augusta [*al.*, abest augusta] habeatur (104).

CAP. VII. *De magnitudine consilii.* In tribunalibus

Time esse iudex, varia habet menda, ut studiosus lector facile advertet. Illa igitur singula notanda non censui.

(104) Quæ de multorum hospitum adventu in urbem Romanam dicuntur, videri possunt apud Livium, lib. 1, ubi narratur quibus artibus usus sit Romulus, supra Æneades dictus, ut Romanam multitudinem populi impleret.

regum consilium sibi septimum vindicat locum. Consilio enim constituuntur reges, gubernantur regna, defenditur patria, componuntur praelia, sumitur victoria, propelluntur inimici, appellantur amici, civitates construuntur, et castra adversariorum destruuntur. Quando vero consiliis inest utilitas. Nam [al., jam] a stultis, et arrogantibus, ac mediocribus (ut mihi videtur) non valent componi viri, sed a majoribus et melioribus, sapientioribusque ac honestissimis senioribus, exprimi debent et poliri. Idcirco, fili mi, cum juvenibus et minus sapientibus noli consiliari, aut de illis consilium querere [al., quære]; sed a senioribus, quibus illud negotium propter ætatem et sapientiam sit aptum. Nam consilia regum in præcordiis sapientum debent claudi, non ventositate stultorum propagari. Si enim gradieris cum sapientibus, sapiens efficeris: si versaris cum stultis, sociaberis illis, fatente Spiritu sancto per Salomonem: *Qui cum sapientibus præditur, sapientum erit amicus nec stultorum erit similis* (Prov. XIII, 20). Et David psallit: *Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverseris* (Psal. XVII, 26, 27). Ad hoc quidquid negotii unicuique conveniat ætati, in hoc se exercent [al., exerceant], scilicet juvenes in armis, senatores in consiliis, omnino tamen juvenes non sunt expellendi a consiliis. Quoties vero cum illis consilium inibis, etiamsi habile, tamen semper ad majores deferas [al., differas], ut omnes actus tuos norma sapientiæ mensures.

CAP. VIII. *Quod majores imitari debeant, et filii obedire parentibus.* Imitatio [al., executio] majorum in regali dignitate octavum possidet locum. Regale ornamentum scito esse maximum, sequi antecessores reges, et honestos imitari parentes. Qui enim antecessorum decreta spernit patrum, nec divinas præcurat leges, peribit. Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios, ideoque sunt filii, ut obediant patribus. Qui patri suo resistit, inimicus Dei existit [al., consistit]. Omnes enim inobedientes, Deo sunt resistentes. Spiritus enim inobedientiæ dispergit flores coronæ. Inobediencia enim totius regni est pestilentia. Propterea, fili charissime, edita patris tui semper tibi sint promptuosa, ut prosperitas tua ubique regalibus dirigatur habenis. Flores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est hujus climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis ante regnantium existieris regum. Quis Græcus regeret Latinos Græcis moribus? aut quis Latinus Græcos Latinis regeret moribus? nullus. Idcirco consuetudines sequere

(104) Quod supra dicitur cœlestis exercitus plenitudo in denis horis consistere, mirum apparet, cum novem tantum angelorum chori enumerentur: et suspicor sanctum per chorum decimum intelligere omnes homines cœlesti gloria exaltatos. Hæc hic, lector, Monita sancti regis, quæ luculentè ostendunt quantus fuerit, non modo Christianis

A meas, ut inter tuos habearis præcipuus, et inter alienos laudabilis.

CAP. IX. *Orandum esse et quomodo.* Observatio orationis in maxima, acquisitio est regalis salutis, et ideo nonum [f. add. obtinet locum]; et nonaria regis dignitatis canit regula. Continua oratio est peccatorum ablutio [al., abolitio] et remissio. Tu autem, fili mi, quotiescunque ad templum Dei curris, ut Deum adores, cum Salomone filio regis, et ipse rex semper dicas: *Emitte, Domine, sapientiam de sede magnitudinis tuæ, ut tecum sit, et tecum laboret, ut sciam quid acceptum sit coram te omni tempore* (Sap. IX, 10). Et iterum: *Domine Pater et Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu malignæ, extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, et desiderium malignum averta a me, Domine; aufer a me contumaciam, et animo irreverenti et infrunito [al., infrenato] ne tradas me* (Eccli. XXIII, 4-6), *Domine.* Hac itaque oratione antiqui utebantur reges. Tu quoque hac eadem utero, ut Deus cuncta vita a te auferre dignetur, ut invictissimus rex a cunctis numineris. Ora etiam, ut desiderium et hebetudinem a te depellat, et supplementum omnium tibi tribuat virtutum, quibus visibiles et invisibiles vincas inimicos, ut securus et expeditus ab omni incursione adversariorum, cum omnibus tibi subjectis, cursum ætatis tuæ vitæ cum pace possis finire.

CAP. X. *De pietate et misericordia, cæterisque virtutibus.* Modus virtutum ornat coronam regum, et in præceptis ponitur decimus: nam Dominus virtutum ipse est Rex regum. Sicut ergo sui exercitus cœlestis plenitudo in denis consistit choris (104), sic tuæ vitæ conversatio in deceni persistat mandatis. Oportet regem esse piûm, misericordem, et cæteris virtutibus imbutum et ornatum. Rex enim impietate et crudelitate fœdatus, incassum sibi vindicat nomen regis, quia tyrannus est dicendus. Ob hoc ergo [al., ergo], fili mi amatissime, dulcedo cordis mei, spes futuræ sobolis, precor, jubeo, ut per omnia et in omnibus pietate fultus, non solum parentelæ et cognationi, vel principibus, sive ducibus, sive divitibus, seu vicinis et incolis sis propitius; verum etiam extraneis et cunctis ad te venientibus. Nam opus pietatis ad summam te ducit beatitudinem. Sis misericors omnibus vim patientibus, semper illud Domini in tuis præcordiis habens exemplum: *Misericordiani volo, et non sacrificium* (Matth. IX, 13). Patiens esto ad omnes, non tantum potentes, sed etiam potestate carentes. Sis denique fortis, ne te prosperitas nimis elevet, aut adversus te dejiciat. Sis quoque humilis, ut Deus te altum faciat, hic et in futuro. Sis vero modestus, et ultra modum neanimum punias vel damnes. Sis

virtutibus, sed etiam arte regnandi. Digna sane hæc sunt quæ principum animis alte insculpta mancant. Nunc similiter dabo leges, quas idem rex subditis suis præscripsit, ut ex omnibus pateat qualis quantusque fuerit, quantumque apostolo ac legislatori suo Christiana debeat Hungaria.

mitis, ut nunquam justitiæ repugnes. Sis honestus A regalem componunt coronam, sine quibus vales ut nunquam alicui spontaneum inferas dedecus. Sis nullus hic regnare, nec ad æternum pertinere repudicus, ut cunctos libidinis fetores, sicut stimulum mortis, evites. Hæc omnia superius libata

S. STEPHANI LEGES.

Carthuius n. 13 breviter agit de legibus quas condidit « S. Stephanus cum episcopis et primatibus Hungariæ, et in quo, inquit, uniuscujusque culpæ contrarium dictavit antidotum. » Sane leges hæc vix sunt quales congruebant rudi populo, qui disciplinam Christianam partim amplexus erat, partim versabatur, et verisimile est hisce legibus non exiguum robor additum esse prædicationibus episcoporum aliorumque ecclesiasticorum qui populum instruebant. Naturale enim est ut oriatur desiderium cognoscendi illud quod quis non audet prætermittere. Quo anno hæc leges primum latæ sint, et an omnes simul sint decretæ, non invenio. Omnes tamen simul promulgatæ sunt in concilio aliquo episcoporum et procerum Hungariæ, et de hac promulgatione sic habet editio in Opere tripartito : « Explicit decretum sancti Stephani regis, promulgatum Strigonii (al., Tolnæ) anno 1035. » Peterfius, leges quasdam ex hæc editurus, de earum promulgatione sic loquitur : « Quæ (præceptiones et monita) vim tabularum postea obtinuerunt, et anno Domini 1016. Tolnæ vel Strigonii promulgatæ sunt. »

Inchofer ad annum 1016 de conditis a Stephano legibus ita scribit : « Stephanus rex pro ordinando regno salutare hoc anno procerum suorum utriusque status interventus leges condidit. Hæc quinquaginta quinque capitibus continentur, ita digestæ a quibusdam, ut in secundum librum Decretorum, quæ Stephano regi ascribuntur, conjiciantur. In qua re tamen nec ordo nec temporis ratio servata est : nam quæ in primo libro habentur, non decreta proprie, sed monita sunt ad Emericum filium instruendum composita scoria, et posterius edita ; ipsa vero decreta falso a quibusdam notantur anno trigesimo quinto regi condita, quorum non pauca longe antea usu viguisse constat, etsi quædam, ad politicum regimen spectantia, sermo deinde sint addita. Præstat in hac re manuscripti codicis fidem sequi, qui leges a Stephano sanctitas in hoc annum refert : neque enim verisimile est, Stephanum tot annis pie feliciterque regnantem, sub extremam vitæ tempus curis et ægritudinibus implicatum, voluisse regnum lege formare, antea vero tanto tempore spatio sine lege curam traducere. » Hæc rationes admodum verisimiliter persuadent plerasque leges multo citius conditas et promulgatas esse, quam aliqui voluerunt, alias autem tractu temporis adjectos. An vero universarum promulgatio facta sit anno 1035 an citius, certo definiri nequit.

Subjicit Inchofer : « Quod porro ad hæc decreta spectat, nonnulla ex iis reges posterius correxerunt, aliqua sustulerunt, pleraque confirmarunt. » Qualia sint Stephani decreta, et cur deinde eorum aliqua correctæ fuerint aut abrogata, explicatur in præfatione ad Decreta Colomani regis, ad Seraphinum archiepiscopum Strigoniensem scripta, apud laudatum Werbozcium tom. II, pag. 28, his verbis : « Nam quæ ambigat a sancto Patre nostro Stephano, viro quippe apostolico, legem populo nostro datam, in quibusdam haustiorum, in quibusdam vero tolerabiliorum, in his quoque intensius vindicantem, atque a aliis remissius indulgentem ; nec quemquam tamen absque disciplinæ verbere dimittentem, cum prædestinationis tempus nullum adhuc verum adduxisset fidei sponsores : nec hoc quidem præter divinæ dispensationis respectum eredi nefas est. Nam cum tempore prædicti regis universum regnum quo barbaricis inservierit cultibus, ac rudis coactusque Christianus contra commonitorem sanctæ fidei simul adhuc recalcitraret, adhuc contra penitentia ultra virgæ verbera remorderet, operæ pretium fuit, ut sanctæ disciplinæ coactio infidelibus quidem ad conversionem fidei, sed conversis ferret ad justitiam penitentiam. At Christianissimus rex noster Colomanus, columbinæ gratiæ simplicitate, cum omni virtutum discretionem præditus, postquam vidit adultam fidem perfectæ religionis robor accepisse, legum vinculum catenæ cogitavit relaxare prudenter, etc. »

Porro dubitari nequit quin rex prudentissimus in condendis legibus tantum se accommodaverit antiquis Hungarorum moribus, quantum fieri poterat sine læsione religionis catholice et virtutum Christianarum. Satis id ipse insinuat in præfatione his verbis : « Quoniam unaquæque gens propriis regitur legibus. » Et supra ad filium, cap. 8 : « Grave enim tibi est, hujus climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinum ante regnantium existeris regum. Quis Græcus reget Latinos Græcis moribus ? aut quis Latinus Græco Latinis reget moribus ? Nullus. » Prudenti hac cautione opus erat, ut leges facilius et suavius usæ repererentur, atque ex ea factum existimo ut pro criminibus quibusdam gravioribus non tam graves a Stephano decretæ sint pœnæ, quam posteriores reges pro iis deinde statuerint ; nimirum quod Hungari aut rudi pro iis pœnæ olim dedissent, aut solum leviores, quodque crimina ipsa non tam gravia iisdem apparerent ante fidem susceptam. Placuit, opinor, Stephano consilium Apostoli, qui se uniuscujusque carceribus attemperabat, sic scribens I ad Corinth., cap. 3 : *Et ergo, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. Tanquam parvulus in Christo, lac vobis potum dedi, non escam : nondam enim parvulus. His et præmonitis, leges ipsas subjungo ex laudato Opere tripartito, notatis lectionibus variatis ex Sambuco, ubi videbitur operæ pretium. Titulus hic præligitur : Sancti Stephani regis decretorum lib. secundus.*

PREFATIO. Ratio legum notarum exponitur. Regens propriis regitur [al., agitur] legibus, idcirco nos quoque Dei nutu nostram gubernando monarchiam, antiquos et modernos imitantes suggesta decretali meditatione nostra statuimus genti nostræ [al., quæ], quemadmodum honestam et